અભિનવ ર

મુનિશ્રી સંતબાલજી રચિ
પુસ્તકો કે જે સન ૧૯૫૮ માં
પ્રકટ થયેલા પુસ્તકોમાં પ્રથમ
અભિનવ રામાયણમાં કથા પણ તો
આજની ઘટનાઓનું અર્થઘટન ગાં
દ્રષ્ટિથી અનુસારનું છે. આ પુ
વિચારક પ્રેમીઓ ખાસ વાંચવા જે

કિંમત : આઠ રૂપિયા

●

ગામડાનું

મુનિશ્રી સંતબાલજી રચિ
પુસ્તકમાં ગ્રામ–સંસ્કૃતિને અજવા
વર્ણવામાં આવ્યા છે. ગ્રામ્ય–જીવ
લોકસેવકને તથા ગ્રામ્ય–સંસ્કૃતિને
આ પુસ્તક અનેરું માર્ગદર્શન

કિંમત : દોઢ રૂપિઓ

•

પ્રાપ્તિસ્થા

વિશ્વવાત્સલ્ય

અભિનવ રા

મુનિશ્રી સંતબાલજી રચિ
પુસ્તકો કે જે સન ૧૯૫૮ માં
પ્રગટ થયેલા પુસ્તકોમાં પ્રથમ
અભિનવ રામાયણમાં કથા ભાગ તો
આજની ઘટનાઓનું અર્થઘટન ગાં
ક્રિયાશીલ અનુસારનું છે. આ પુ
વિચારક પ્રેમીઓ ખાસ વાંચવા જે

કિંમત : અઢિ રૂપિઆ

●

ગામડાનું

મુનિશ્રી સંતબાલજી રચિ
પુસ્તકમાં ગ્રામ-સંસ્કૃતિને અજવા
વર્ણવામાં આવ્યા છે. ગ્રામ્ય-જીવ
લોકસેવકને તથા ગ્રામ્ય-સંસ્કૃતિને
આ પુસ્તક અનેરૂં માર્ગદર્શન

કિંમત : દોઢ રૂપિઓ

•

પ્રાપ્તિસ્થા

વિશ્વવાત્સલ્ય

[illegible] જગતમાંથી ગમતો માલ
તેના [illegible] છે આમ જગતમાં
બધું જ સારું નથી તેમ બધું જ ખોટું પણ નથી આમાં
તો સારાં તત્ત્વો ભેગાં છે અને [illegible]નાં છે. શંકર
ભગવાનનાં બે સ્વરૂપ કહેવાય છે. એક રૌદ્ર અને બીજું
સૌમ્ય. પણ આપણે સૌમ્ય સ્વરૂપ જ પૂજવાનું છે. તેઓ
દુનિયાનાં ઝેર ઝેરને ગાળીને પી ગયા અને સૌમ્ય બન્યા
તેમ આપણે માઠું ન જોઈએ અને ઉદાર બનવાય તો ય
જઈએ. આનો અર્થ એમ નથી કે આપણે નબળાં તત્ત્વોને
નિભાવી લઈએ કે ટેકો આપીએ, આનો અર્થ એટલે
જ છે કે નબળાં તત્ત્વોને સારાં તત્ત્વોથી હટાવીએ
નબળાંથી નહિ. આમ થશે તો સર્વત્ર સૌમ્યભાવ પાથરત
પાથરતાં આપણે અને આપણું જગત બન્નેય આપા
સુખને ભેટી શકીશું.

: ૩ :

પ્રકૃતિ વિકૃતિ અને સંસ્કૃતિ

મનુષ્યનો જે સ્વભાવ બંધાય છે તેને પ્રકૃતિ કહેવાય છે, જીવન વહેવારમાં સંસ્કારમય આચરણ કરતાં અને એ આચરણને લીધે જે કંઈ પરિસ્થિતિ થાય તેને સંસ્કૃતિ કહેવાય છે અને એ આચરણ અનાચારમય બને ત્યારે તે વિકૃતિ કહેવાય છે.

[illegible]
તેના સમાજમાં [illegible] છે. આમ જગતમાં
પણ જ સારું નથી તેમ બધું જ ખોટું પણ નથી આમાં
તો સારાં તત્ત્વો રહેલાં છે અને [illegible] છે. શંકર
ભગવાનનાં બે સ્વરૂપ કહેવાય છે. એક રોદ્ર અને બીજું
સૌમ્ય. પણ આપણે સૌમ્ય સ્વરૂપ જ પૂજવાનું છે. તેઓ
દુનિયાનાં ઝેર વેરને ગળીને પી ગયા અને સૌમ્ય બન્યા
તેમ આપણે માઠું ન લઈએ અને ઉદાર બનાય તો પ
જઈએ. આનો અર્થ એમ નથી કે આપણે નબળાં તત્ત્વો
નિભાવી લઈએ કે ટેકો આપીએ, આનો અર્થ એટલો
જ છે કે નબળાં તત્ત્વોને સારાં તત્ત્વોથી હટાવીએ
નબળાંથી નહિ. આમ થશે તો સર્વત્ર સૌમ્યભાવ પાથરત
પાથરતાં આપણે અને આપણું જગત બન્નેય આપા
સુખને ભેટી શકીશું.

: ૩ :

પ્રકૃતિ વિકૃતિ અને સંસ્કૃતિ

મનુષ્યનો જે સ્વભાવ બંધાય છે તેને પ્રકૃતિ કહેવાય છે, જીવન વહેવારમાં સંસ્કારમય આચરણ કરતાં અને એ આચરણને લીધે જે કંઈ પરિસ્થિતિ થાય તેને સંસ્કૃતિ કહેવાય છે અને એ આચરણ અનાચારમય બને ત્યારે તે વિકૃતિ કહેવાય છે.

આવી જશે. વિસર્જનો વધસ્તંભ પ્રજા વધાવી લે છે સોક્રેટીસના ઝેરના પ્યાલાને પણ પ્રજા વધાવી લે છે જ્યારે દયાનંદજી અને ગાંધીજીના ખૂનો વ્યક્તિએ કર્યા છે. ભલે તેની પાછળ થોડી વ્યક્તિઓ હસે પણ તેમની સામાજિક પ્રતિષ્ઠા ન થઈ. દયાનંદના રસોઈઆનું સન્મા ન થયું ઊલટું લોકોએ ઘૃણા દાખવી. ગાંધીજીના મૃત પછી બહુ થોડા લોકોએ મીઠાઈ ખાધી એ ખરું પણ સમગ્ર ભારત તો રોયું. સંસ્કૃતિનો આ તફાવત છે. એ સ્થળે ખૂનીને સમાજ સત્કારે છે અને બીજે સ્થળે ખૂની ફીટકારે છે. એક ત્રીજી બાજુ પણ વિચારવા જેવી છે ગોડસેએ ગાંધીજીનું ખૂન કર્યું છતાં તેને બચાવવા માં સંખ્યાબંધ પત્રો રાષ્ટ્રપતિ ઉપર ગયા અને તેને હૃદ પરિવર્તન માટે તક આપવા વિનંતી કરાઇ. દયાનંદજી રસોઈઆને આર્થિક મદદ આપી ભાગી જવાની સલા આપી.

એક વ્યક્તિએ આખા સમાજનું અપમાન કર્યુ હોય તેના પરિવર્તન માટે કઈ પ્રતિક્રિયા થાય છે તેન ઉપર સંસ્કૃતિનો આધાર છે. તેના અઘટિત વર્તનં આપણે ઘટિત વર્તનથી જ સુધારીશું. કદાચ તેની સામા જિક પ્રતિષ્ઠા તોડીશું અને તેને સુધારવાની તક આપીશુ આ છે ભારતની સંસ્કૃતિ. જ્યારે પરદેશમાં એથી ઊલટ પરિસ્થિતિ આપણને જોવા મળે છે.

માણસના હાથમાં ભગવાને પુરુષાર્થ આપ્યો છે એ પુરુષાર્થ દ્વારા સંસ્કૃતિ નિર્માણ કરવાનું કામ આપણે

આવી જશે. વિસરાનો વધસ્તંભ પ્રજા વધાવી લે છે સોક્રેટીસના ઝેરના પ્યાલાને પણ પ્રજા વધાવી લે છે જ્યારે દયાનંદજી અને ગાંધીજીના ખૂનો વ્યક્તિએ કર્યાં છે. ભલે તેની પાછળ થોડી વ્યક્તિઓ હસે પણ તેમની સામાજિક પ્રતિષ્ઠા ન થઈ. દયાનંદના રસોઇયાનું સન્માન ન થયું ઊલટું લોકોએ ઘૃણા દાખવી. ગાંધીજીના મૃત્યુ પછી બહુ થોડા લોકોએ મીઠાઈ ખાધી એ ખરું પણ સમગ્ર ભારત તો રોયું. સંસ્કૃતિનો આ તફાવત છે. એક સ્થળે ખૂનીને સમાજ સત્કારે છે અને બીજે સ્થળે ખૂનીને ફીટકારે છે. એક ત્રીજી બાજુ પણ વિચારવા જેવી છે ગોડસેએ ગાંધીજીનું ખૂન કર્યું છતાં તેને બચાવવા માટે સંખ્યાબંધ પત્રો રાષ્ટ્રપતિ ઉપર ગયા અને તેને હૃદય પરિવર્તન માટે તક આપવા વિનંતી કરાઇ. દયાનંદજીએ રસોઇઆને આર્થિક મદદ આપી ભાગી જવાની સલાહ આપી.

એક વ્યક્તિએ આખા સમાજનું અપમાન કર્યું હોય તેના પરિવર્તન માટે કઈ પ્રતિક્રિયા થાય છે તેના ઉપર સંસ્કૃતિનો આધાર છે. તેના અઘટિત વર્તનને આપણે ઘટિત વર્તનથી જ સુધારીશું. કદાચ તેની સામાજિક પ્રતિષ્ઠા તોડીશું અને તેને સુધારવાની તક આપીશું આ છે ભારતની સંસ્કૃતિ. જ્યારે પરદેશમાં એથી ઊલટી પરિસ્થિતિ આપણને જોવા મળે છે.

માણસના હાથમાં ભગવાને પુરુષાર્થ આપ્યો છે એ પુરુષાર્થ દ્વારા સંસ્કૃતિ નિર્માણ કરવાનું કામ આપણે

ઇચ્છા થાય. ઘડિયાળનો ટકોરો ના કહે ત્યારે લાગે બહુ કે જરૂરી કામમાં પાંચ-દસ મિનિટ મોડું થાય તો ખોટું શું છે? આપણે કાળના ગુલામ નથી. એક રીતે આપણે કાળના સ્વામી છીએ પણ એકવાર મનને નિયમો તરફ કડકાઈથી ના જવા દઈએ તો બીજી ઘણીવાર એ મન બાંધ છોડ કરવા લાગી જાય છે એટલે કોઈ પણ ચોકસાઈ ઇચ્છનાર માણસે સમયપત્રક બનાવી લેવું રહ્યું. જો ગાડી નિયમિત આવે તો રાજી થઈએ છીએ અને મોડી મોડી આવે તો ગમતું નથી, તેની ટીકા કરીએ છીએ. એમ આપણી ગાડી નિયમિત યોજનાબદ્ધ ચાલે તો ઘણો રસ પડી જાય છે. એક વખત અનિયમિત થયા તો એની અસર આખા દિવસનાં કામો પર થાય છે. સામે ટાંગેલું ઘડિયાળ આપણે થોભીએ પણ તે થોભતું નથી. તેનો ટાઈમ સૂર્યચંદ્રની ગતિ ઉપરથી નક્કી થયો હોય છે અને કાળ ઉપરથી નિયમિતતા શબ્દ આવ્યો છે. આપણે કામ ગોઠવતા પહેલાં લાભ-હાનિનો બધો વિચાર કરીએ છીએ તો જો એ જ પ્રમાણે વર્તવાનો પ્રયત્ન કરીશું તો પછી એ ટેવરૂપ બની જશે; પણ બાંધછોડ કરીશું તો કોઈ કામ વ્યવસ્થિત નહીં થઈ શકે.

આપણે સૌ સમાજસેવાના કાર્યમાં પડેલાં છીએ. એ કંઈ કોઈને માટે નહીં પણ આપણા પોતાના માટે. સત્યનાં અને ઈશ્વરનાં દર્શન કરવા માટે સેવા સ્વીકારી છે. જો એ સેવામાં કીર્તિ-અપકીર્તિ, કોઈને સારું લાગવું

ઇચ્છા થાય. ઘડિયાળનો ટકોરો ના કહે ત્યારે લાગે બહુ કે જરૂરી કામમાં પાંચ-દસ મિનિટ મોડું થાય તો ગોટું શું છે? આપણે કાળના ગુલામ નથી. એક રીતે આપણે કાળના સ્વામી છીએ પણ એકવાર મનને નિયમો તરફ કડકાઈથી ના જવા દઇએ તો બીજી ઘણીવાર એ મન બાંધ છોડ કરવા લાગી જાય છે એટલે કોઈ પણ ચોકસાઈ ઇચ્છનાર માણસે સમયપત્રક બનાવી લેવું રહ્યું. જો ગાડી નિયમિત આવે તો રાજી થઇએ છીએ અને મોડી મોડી આવે તો ગમતું નથી, તેની ટીકા કરીએ છીએ. એમ આપણી ગાડી નિયમિત યોજનાબદ્ધ ચાલે તો ઘણો રસ પડી જાય છે. એક વખત અનિયમિત થયા તો એની અસર આખા દિવસનાં કામો પર થાય છે. સામે ટાંગેલું ઘડિયાળ આપણે શોભીએ પણ તે શોભતું નથી. તેનો ટાઈમ સૂર્યચંદ્રની ગતિ ઉપરથી નક્કી થયો હોય છે અને કાળ ઉપરથી નિયમિતતા શબ્દ આવ્યો છે. આપણે કામ ગોઠવતા પહેલાં લાભ-હાનિનો બધો વિચાર કરીએ છીએ તો જો એ જ પ્રમાણે વર્તવાનો પ્રયત્ન કરીશું તો પછી એ ટેવરૂપ બની જશે; પણ બાંધછોડ કરીશું તો કોઈ કામ વ્યવસ્થિત નહીં થઈ શકે.

આપણે સૌ સમાજસેવાના કાર્યમાં પડેલાં છીએ. એ કંઈ કોઇને માટે નહીં પણ આપણા પોતાના માટે. સત્યનાં અને ઈશ્વરનાં દર્શન કરવા માટે સેવા સ્વીકારી છે. જો એ સેવામાં કીર્તિ-અપકીર્તિ, કોઇને સારું લાગવું

હવે સત્યની સાથે પ્રેમ અને ન્યાયનાં તત્ત્વો નહીં હોય તો સત્ય અધૂરું રહી જાય છે. ઈશ્વરનાં બે સ્વરૂપ કલ્પ્યાં છે. એક પ્રેમસ્વરૂપ અને બીજું ન્યાયસ્વરૂપ. પ્રેમમાં કરુણા આવે છે અને ન્યાયમાં નિષ્ઠુરતા આવી જાય છે. આપણે સમાજમાં કામ કરતા હોઈએ ત્યારે એ સામાજિક કાર્યોમાં સત્ય પછવાડે કેટલા નિષ્ઠુર અને કેટલા પ્રેમાળ બની શકીએ છીએ ? તેની ઉપર આપણી સાધનાનો આધાર છે. બુદ્ધ ભગવાનનો એક પ્રસંગ છે. તેમને એમ સમજાયું કે આ દુનિયાની માનવજાત દુઃખી હોય ત્યારે હું મારા પોતાના સુખનો વિચાર કર્યા કરું તે બરાબર નથી. જ્યારે તેમણે ત્રણ દૃશ્યો જોયાં એમાં એક ઘરડો, એક રોગી અને એક શબ, ત્યારે એ ખિન્ન થઈ ગયા અને વિચારવા લાગ્યા કે આ દુઃખમાંથી બચવું હોય તો કાયમનો ઉકેલ શોધી લેવો જોઈએ. આ ચિંતનમાંથી એમણે ઘર છોડવાનો વિચાર કર્યો. ઘરેણાં ઉતારી નાખ્યાં, તૈયારી કરી અને યશોધરાની પથારી પાસે ગયા. વિચાર કર્યો કે યશોધરાને ખબર આપવી કે નહીં ? રાહુલ જાગશે અને પિતાને નહીં દેખે ત્યારે શું કરશે ? એક વાર જગાડી દઉં ! એક ચુંબન કરી લઉં ! પણ પછી નિષ્ઠુર બન્યા. ઘર છોડયું. છ માસ સુધી તપ કર્યું શરીર ઘસી નાખ્યું પણ સત્ય ના દેખાયું. પણ જ્યારે વારાંગના ત્યાંથી નીકળી અને એટલા શબ્દો સાંભળ્યા કે, તારને બહુ ખેંચશો નહીં તેમ બહુ ઢીલા પણ ના મૂકશો; જેથી

હવે સત્યની સાથે પ્રેમ અને ન્યાયનાં તત્ત્વો નહીં હોય તો સત્ય અધૂરું રહી જાય છે. ઈશ્વરનાં બે સ્વરૂપ કલ્પ્યાં છે. એક પ્રેમસ્વરૂપ અને બીજું ન્યાયસ્વરૂપ. પ્રેમમાં કરુણા આવે છે અને ન્યાયમાં નિષ્ઠુરતા આવી જાય છે. આપણે સમાજમાં કામ કરતા હોઈએ ત્યારે એ સામાજિક કાર્યોમાં સત્ય પછવાડે કેટલા નિષ્ઠુર અને કેટલા પ્રેમાળ બની શકીએ છીએ ? તેની ઉપર આપણી સાધનાનો આધાર છે. બુદ્ધ ભગવાનનો એક પ્રસંગ છે. તેમને એમ સમજાયું કે આ દુનિયાની માનવજાત દુ:ખી હોય ત્યારે હું મારા પોતાના સુખનો વિચાર કર્યા કરું તે બરાબર નથી. જ્યારે તેમણે ત્રણ દૃશ્યો જોયાં એમાં એક ઘરડો, એક રોગી અને એક શબ, ત્યારે એ ખિન્ન થઈ ગયા અને વિચારવા લાગ્યા કે આ દુ:ખમાંથી બચવું હોય તો કાયમનો ઉકેલ શોધી લેવો જોઈએ. આ ચિંતનમાંથી એમણે ઘર છોડવાનો વિચાર કર્યો. ઘરેણાં ઉતારી નાખ્યાં, તૈયારી કરી અને યશોધરાની પથારી પાસે ગયા. વિચાર કર્યો કે યશોધરાને ખબર આપવી કે નહીં ? રાહુલ જાગશે અને પિતાને નહીં દેખે ત્યારે શું કરશે ? એક વાર જગાડી દઉં ! એક ચુંબન કરી લઉં ! પણ પછી નિષ્ઠુર બન્યા. ઘર છોડયું. છ માસ સુધી તપ કર્યું શરીર ઘસી નાખ્યું પણ સત્ય ના દેખાયું. પણ જ્યારે વારાંગના ત્યાંથી નીકળી અને એટલા શબ્દો સાંભળ્યા કે, તારને બહુ ખેંચશો નહીં તેમ બહુ ઢીલા પણ ના મૂકશો; જેથી

કે જે વધારે ભણે તે આળસુ થઈને બેઠી રહે અને હુકમ
કર્યા કરે. આથી શ્રમજીવી અને બુદ્ધિજીવી એમ સમાજ
બે વિભાગ પડી ગયા છે. હવે આપણા યુવાનો જા
છે અને ભૂમિહીનોના કરીને વધુ અનાજ ઉત્પન્ન કરવ
સ્વીકાર્યું છે. સ્વાશ્રયી રસ્તા પણ બંધાય છે. આણુ ઉ
ઉપરનું નગી તળાવ શ્રમસંઘથી જ થયું છે. આવું
ઘણું કામ તમે સંઘબળથી કરી શકો. ભણતાં ભણ
પણ કરી શકો. એક રીતે તો શ્રમનિષ્ઠા એ સાચું ભણ
છે અને એમાં સત્યલક્ષી નીતિ ભેળવવી તે સ
ગણતર છે.

દેશ સ્વતંત્ર થયો છે પણ હજુ ઘણુંય કામ
વાનું બાકી રહ્યું છે. હજુ મૂડીવાદની વિષજ્વાળા જે
તેમ છે. એક કહેવાતા ગરીબ માણસના મગજમાં
મૂડીવાદ ભર્યો છે. આપણામાંના જેમના મનમાં
એકત્ર કરવાની ઇચ્છા છે તે બધા મૂડીવાદી છે.
વિદ્યાર્થીઓ પણ જો ધન કમાવાની ઈચ્છાથી કેળવણી
હો તો મૂડીવાદી જ છો. આજે બીજા પણ ઘણા વ
ફૂટી નીકળ્યા છે. તમો તે બધામાં ન ફસાતા માત્ર
વાદને મોખરે રાખજો. સાથે જાતઘસારાનો મંત્ર
સામે રાખજો. એથી આપણુ સૌનું કલ્યાણ થશે.

※

કે જે વધારે ભણે તે આપખુદ થઈને બેસી શકે અને હુક
મો કરે. આથી શ્રમજીવી અને બુદ્ધિજીવી એમ સમાજ
બે વિભાગ પડી ગયા છે. હવે આપણા યુવાનો
છે અને ભૂમિહીનોના કરીને વધુ અનાજ ઉત્પન્ન કરવ
સ્વીકાર્યું છે. સ્વાશ્રયી રસ્તા પણ બંધાય છે. આણુ ઉ
ઉપરનું નગી તળાવ શ્રમસંઘથી જ થયું છે. આવું
ઘણું કામ તમે સંઘબળથી કરી શકો. ભણતાં ભણ
પણ કરી શકો. એક રીતે તો શ્રમનિષ્ઠા એ સાચું ભણ
છે અને એમાં સત્યલક્ષી નીતિ મેળવવી તે સ
ગણતર છે.

દેશ સ્વતંત્ર થયો છે પણ હજુ ઘણુંય કામ
વાનું બાકી રહ્યું છે. હજુ મૂડીવાદની વિષજ્વાળા જે
તેમ છે. એક કહેવાતા ગરીબ માણસના મગજમાં
મૂડીવાદ ભર્યો છે. આપણામાંના જેમના મનમાં
એકત્ર કરવાની ઇચ્છા છે તે બધા મૂડીવાદી છે.
વિદ્યાર્થીઓ પણ જો ધન કમાવાની ઈચ્છાથી કેળવણી લ
હો તો મૂડીવાદી જ છો. આજે બીજા પણ ઘણા વ
ફૂટી નીકળ્યા છે. તમો તે બધામાં ન ફસાતા માત્ર
વાદને મોખરે રાખજો. સાથે જાતઘસારાનો મંત્ર
સામે રાખજો. એથી આપણુ સૌનું કલ્યાણ થશે.

જીવનનું પ્રેરક બળ

: ૧૧ :

નિયમનો વિષય એવો ગહન છે કે તેની
સૂઝ પડતી નથી. ઈશ્વરવાદ, નિરીશ્વરવાદ,
પુરુષાર્થ, પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ એ બધા જ શબ્દો
સાંગિક છે. મને જે કંઈ ફળ મળ્યું, તે મારા
મળ્યું કે પુરુષાર્થથી મળ્યું, વ્યક્તિના પ્રયત્નથી
સમાજના સહયોગથી મળ્યું એ બધાનું કોઈ
પ્રમાણ આપી શકાતું નથી. પણ જ્યારે બહુ
છીએ ત્યારે દૈવ જાણે, ઈશ્વર જાણે એમ કહી
માની લઈએ છીએ,

ત્યારે સવાલ એ થાય છે કે ઈશ્વર છે
પ્રાર્થના તો રોજ કરીએ છીએ પણ બીજી રીતે
તો ઈશ્વર ક્યાં રહેતો હશે? બાળકો કહે છે,

જીવનનું પ્રેરક બળ

: ૧૧ :

નિગમનો વિષય એવો ગહન છે કે તેની
સૂઝ પડતી નથી. ઈશ્વરવાદ, નિરીશ્વરવાદ,
પુરુષાર્થ, પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ એ બધા જ શબ્દો
સાંગિક છે. મને જે કંઈ ફળ મળ્યું, તે મારા
મળ્યું કે પુરુષાર્થથી મળ્યું, વ્યક્તિના પ્રયત્નથી
સમાજના સહયોગથી મળ્યું એ બધાનું કોઈ
પ્રમાણ આપી શકાતું નથી. પણ જ્યારે બહુ
છીએ ત્યારે દૈવ જાણે, ઈશ્વર જાણે એમ કહી
માની લઈએ છીએ,

ત્યારે સવાલ એ થાય છે કે ઈશ્વર છે
પ્રાર્થના તો રોજ કરીએ છીએ પણ બીજી રીતે
તો ઈશ્વર ક્યાં રહેતો હશે ? બાળકો કહે છે,

[illegible] કોઈ [illegible] નહીં પણ આપણામાં [illegible]
[illegible] એ આત્મા [illegible] જાગૃત [illegible]
[illegible] આત્માને જાગૃત કરવા માટે શક્ય છે. કોઈ
કરે, કોઈ જપ કરે એ બધાં પ્રેરક બળને જા
કરવા માટેનાં સાધનો છે. જ્યાં જ્યાં શ્રદ્ધા [illegible]
[illegible] આપણામાં હોવું જોઈએ. જો આમ ન બને તો
ગમે તેટલો [illegible] પણ અહંકારની ખાઈમાં ગબડી પડે
નક્કી કરેલા પ્રેરક બળનું કોઈ ને કોઈ દિવસે કે આ
નિયત કરેલા સમયે ચિંતન કરીએ તો જીવનમાં આ
આવે છે. આ કળિયુગમાં જપનો મહિમા વર્ણવવા
આવ્યો છે તેનું કારણ આજે પ્રવૃત્તિમય જમાનો છે; ત
પ્રેરક બળની ખાસ જરૂર છે. બાપુજીને નાનપણથી રા
નામ ઉપર પ્રીતિ થયેલી તે એટલી બધી મજબૂત થયે
કે ગોડસેની ગોળી લાગી ત્યારે પણ મુખમાંથી 'હે રામ
શબ્દ નીકળી ગયો. જો પ્રેરક બળ નથી હોતું તો મહિ
છ મહિને કે લાંબે ગાળે નિરાશા આવે છે. ત્યારે ગી
તો આપણી સામે જ. 'કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફ
કદાચન, મા કર્મફલહેતુર્ભૂર્ મા તે સંગસ્ત્વકર્મણી.' તા
અધિકાર કર્મ કરવાનો છે, ફળ મેળવવાનો નહીં. કે
સુંદર વાત કહી જાય છે? ગીતામાં બધી જ મૂંઝવણો
ઉકેલ છે. છેવટે કોઈ વ્યક્તિ પણ મળી જાય છે
આપણને રસ્તો બતાવે છે.

બીજી પણ એક વાત છે. એક સ્થળે ભૂલ કરી
તેનો પડઘો પડ્યા સિવાય રહેતો નથી. જેમ હોજ

[illegible] કોઈ [illegible] નહીં પણ આપણામાં ગ
[illegible]. એ [illegible] નિમિત્ત [illegible] જાગ્રત થા
[illegible] આત્મા [illegible] કરવા માટે શબ્દ છે. કોઈ
કરે કોઈ [illegible] કરે એ બધાં પ્રેરક બળોને જા
કરવા માટેનાં સાધનો છે. જ્યાં જ્યાં [illegible]
[illegible] પાયામાં એવું કોઈક. જો આમ ન બને તો ઉ
ગયેલો આત્મા પણ અહંકારની ખાઈમાં ગબડી પડે
નક્કી કરેલા પ્રેરક બળનું કોઈ ને કોઈ દિવસે કે આ
નિયત કરેલા સમયે ચિંતન કરીએ તો જીવનમાં આ
આવે છે. આ કળિયુગમાં જપનો મહિમા વર્ણવવા
આવ્યો છે તેનું કારણ આજે પ્રવૃત્તિમય જમાનો છે; તે
પ્રેરક બળની ખાસ જરૂર છે. બાપુજીને નાનપણથી રા
નામ ઉપર પ્રીતિ થયેલી તે એટલી બધી મજબૂત થયે
કે ગોડસેની ગોળી લાગી ત્યારે પણ મુખમાંથી 'હે રામ
શબ્દ નીકળી ગયો. જો પ્રેરક બળ નથી હોતું તો મહિ
છ મહિને કે લાંબે ગાળે નિરાશા આવે છે. ત્યારે ગી
તો આપણી સામે જ. 'કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફ
કદાચન, મા કર્મફલહેતુર્ભૂઃ મા તે સંગસ્ત્વકર્મણી.' ત
અધિકાર કર્મ કરવાનો છે, ફળ મેળવવાનો નહીં. કે
સુંદર વાત કહી જાય છે? ગીતામાં બધી જ મૂંઝવણો
ઉકેલ છે. છેવટે કોઈ વ્યક્તિ પણ મળી જાય છે
આપણને રસ્તો બતાવે છે.

બીજી પણ એક વાત છે. એક સ્થળે ભૂલ કરી
તેનો પડઘો પડ્યા સિવાય રહેતો નથી. જેમ હોજ

(૩) પોતાનું વ્રત શિથિલ વૃત્તિઓ કે કુટેવોને પોષના ન થઈ જવું જોઈએ.

(૪) પોતાનું વ્રત સમાજને ઉપકારક નીવડવું જોઈ એટલું જ નહીં, એનો પ્રત્યક્ષ લાભ તાત્કાલિક પ સમાજને દેખાવો જોઈએ.

(૫) પોતાના વ્રતનો બીજાઓને ચેપ લાગે તેમ થ જોઈએ.

(૬) પોતાના વ્રતથી સમાજમાં દંભ, જૂઠ, વિલાસ બોજો ફૂલેફાલે નહીં તે ખાસ જોવાનું જોઈએ.

દા. ત. આપણે હાથે દળેલો લોટ વાપરતા હોઈએ પણ જાતમહેનતે તે ઊભો ન કરીએ અથવા જેમને દ જઈએ તેમનામાં એ ચેપ ન લગાડીએ તો એ ઉત્ત વ્રતમાં ત્રુટીઓ દાખલ થઈ જ જવાની અને સામા મનમાં એ પવિત્ર વ્રત ઉપરાંત વ્રતધારી હોવા છ વ્રતધારી ઉપર વ્યક્તિગત રીતે પણ અણગમો ઊપજવાને એ જ વાત ગાયનાં દૂધ, ઘી વગેરેને લાગુ પડે છે. એવં તો આપણા વર્તુળમાં ગોપાલન આપણે જાતે ઊભું કર પડશે. એ જ રીતે ઠેર ઠેર તેલઘાણી વગેરે ઊભાં કરવ જોઈશે. બ્રહ્મચર્ય પાળવા ઇચ્છીશું અને આંખ, કાન ખાનપાન, સ્પર્શ વગેરેમાં યોગ્ય મર્યાદા નહીં મૂકીએ પતિ-પત્ની ઉપરાંત સમાજમાં પણ અશ્લીલતા નિવાર ઉત્તમ વાતાવરણ નહીં પેદા કરીએ, તો એવા થોડા ઉત્તમ વ્રતપાલન પછી પણ આરોગ્યવૃદ્ધિ, તેજોવૃદ્ધિ અને રસમય પ્રેમાળતા પ્રજામાં નહીં લાવી શકીએ.

(૩) પોતાનું વ્રત શિથિલ વૃત્તિઓ કે કુટેવોને પોષના ન થઈ જવું જોઈએ.

(૪) પોતાનું વ્રત સમાજને ઉપકારક નીવડવું જોઈ એટલું જ નહીં, એનો પ્રત્યક્ષ લાભ તાત્કાલિક પ સમાજને દેખાવો જોઈએ.

(૫) પોતાના વ્રતનો બીજાઓને ચેપ લાગે તેમ થ જોઈએ.

(૬) પોતાના વ્રતથી સમાજમાં દંભ, જૂઠ, વિલાસ ઓજો ફૂલેફાલે નહીં તે ખાસ જોવાનું જોઈએ.

દા. ત. આપણે હાથે દળેલો લોટ વાપરતા હોઈએ પણ જાતમહેનતે તે ઊભો ન કરીએ અથવા જેમને દ જઈએ તેમનામાં એ ચેપ ન લગાડીએ તો એ ઉત્ત વ્રતમાં ત્રુટીઓ દાખલ થઈ જ જવાની અને સામા મનમાં એ પવિત્ર વ્રત ઉપરાંત વ્રતધારી હોવા છ વ્રતધારી ઉપર વ્યક્તિગત રીતે પણ અણગમો ઊપજવાને એ જ વાત ગાયનાં દૂધ, ઘી વગેરેને લાગુ પડે છે. એવ તો આપણા વર્તુળમાં ગોપાલન આપણે જાતે ઊભું કરવુ પડશે. એ જ રીતે ઠેર ઠેર તેલઘાણી વગેરે ઊભાં કરવ જોઈશે. બ્રહ્મચર્ય પાળવા ઇચ્છીશું અને આંખ, કાન ખાનપાન, સ્પર્શ વગેરેમાં યોગ્ય મર્યાદા નહીં મૂકીએ પતિ–પત્ની ઉપરાંત સમાજમાં પણ અશ્લીલતા નિવાર ઉત્તમ વાતાવરણ નહીં પેદા કરીએ, તો એવા થોડા ઉત્તમ વ્રતપાલન પછી પણ આરોગ્યવૃદ્ધિ, તેજોવૃદ્ધિ અને રસમય પ્રેમાળતા પ્રજામાં નહીં લાવી શકીએ.

એમાંથી ગુણ જ લેવા. એમાંથી જ સ્યાદ્વાદની ઉત્પત્તિ થઈ છે. તેમાંથી જ પુનર્જન્મની વાત પણ નીકળી છે: અમુક માણસ ઉપર ગમે તેટલા ઉપકાર કરો તેમ છતાં તે તમારા માર્ગમાં કાંટા વેરે છે તેનું કારણ શું? તો એ વખતે આપણે એ વિચારવું જોઈએ કે મારા પૂર્વજન્મનો દોષ હશે એટલે તે મારી સાથે આમ વર્તે છે. જેમ મેં કહ્યું તેમ ગજસુકુમાર મુનિને માથે તેના પૂર્વાશ્રમના સસરાએ અંગારા મૂક્યા ત્યારે તેમણે વિચાર્યું કે કેવો ઉપકારી છે કે મને થોડા જ વખતમાં મુક્તિનો મિનારો દેખાડ્યો!

આ ઠેકાણે હું હોઉં તો શું કરું? આ માણસ મારા ઉપર દ્વેષ કરે છે અને બીજા ઉપર પ્રેમ કરે છે? આ વિચાર પણ અહિંસાને માર્ગે લઈ જનારો છે. જિસસ ક્રાઈસ્ટનો એક પ્રસંગ છે: એક વખત એક બાઈએ ચારિત્ર્યની ભૂલ કરેલી. તે વખતે ચારિત્ર્યની ભૂલ ગંભીર ભૂલ ગણાતી. પંચ એકત્ર થયું. તેમણે નક્કી કર્યું કે કોઈ પણ માણસ ફરી આવું કૃત્ય કરે નહીં તે માટે બાઈનું પથ્થર મારી મારીને મોત નીપજાવવું. કેટલી કર શિક્ષા ફરમાવી! પછી જિસસની આજ્ઞા લેવા આવ્યા કે આ બાઈએ ગંભીર ભૂલ કરી છે એટલે અમે આ શિક્ષા કરી છે. જો આપ માફી આપશો તો સમાજ બગડી જશે. જિસસે વિચાર કરીને કહ્યું: 'સમાજના નિયમો જરૂર કડક હોવા જોઈએ પણ બાઈ મરશે તો પણ મન મરશે

એમાંથી ગુણ જ લેવા. એમાંથી જ સ્યાદ્‌વાદની ઉત્પત્તિ થઈ છે. તેમાંથી જ પુનર્જન્મની વાત પણ નીકળી છે: અમુક માણસ ઉપર ગમે તેટલા ઉપકાર કરો તેમ છતાં તે તમારા માર્ગમાં કાંટા વેરે છે તેનું કારણ શું? તો એ વખતે આપણે એ વિચારવું જોઈએ કે મારા પૂર્વજન્મનો દોષ હશે એટલે તે મારી સાથે આમ વર્તે છે. જેમ મેં કહ્યું તેમ ગજસુકુમાર મુનિને માથે તેના પૂર્વાશ્રમના સસરાએ અંગારા મૂક્યા ત્યારે તેમણે વિચાર્યું કે કેવો ઉપકારી છે કે મને થોડા જ વખતમાં મુક્તિનો મિનારો દેખાડ્યો!

આ ઠેકાણે હું હોઉં તો શું કરું? આ માણસ મારા ઉપર દ્વેષ કરે છે અને બીજા ઉપર પ્રેમ કરે છે? આ વિચાર પણ અહિંસાને માર્ગે લઈ જનારો છે. જિસસ ક્રાઈસ્ટનો એક પ્રસંગ છે: એક વખત એક બાઈએ ચારિત્ર્યની ભૂલ કરેલી. તે વખતે ચારિત્ર્યની ભૂલ ગંભીર ભૂલ ગણાતી. પંચ એકત્ર થયું. તેમણે નક્કી કર્યું કે કોઈ પણ માણસ ફરી આવું કૃત્ય કરે નહીં તે માટે બાઈનું પથ્થર મારી મારીને મોત નીપજાવવું. કેટલી કડક શિક્ષા ફરમાવી! પછી જિસસની આજ્ઞા લેવા આવ્યા કે આ બાઈએ ગંભીર ભૂલ કરી છે એટલે અમે આ શિક્ષા કરી છે. જો આપ માફી આપશો તો સમાજ બગડી જશે. જિસસે વિચાર કરીને કહ્યું: 'સમાજના નિયમો જરૂર કડક હોવા જોઈએ પણ બાઈ મરશે તો પણ મન મરશે

કરી છે ખરી? અને જો કરી છે તો સામાની ભૂલ કાઢવાનો મને અધિકાર નથી. જે આચરણ હું કરતો હોઉં તેનો જ ઉપદેશ આપવાનો મને અધિકાર છે.

જરૂરિયાતનો ઘટાડો એ અહિંસાનું પહેલું પગથિયું છે. હું વધારે ભાવ લઈશ તો બીજો પણ વધારે લેશે અને મારી જરૂરિયાતની ચીજ પણ મોંઘી પડશે. હું સંયમથી રહીશ તો બીજાને પણ સંયમનો ચેપ લગાડીશ. બધામાંથી ગુણ શોધું અને તે પ્રમાણે ગ્રહણ કરવાનો પ્રયત્ન કરું તે અહિંસાનું બીજું પગથિયું છે હરેક સંપ્રદાયો અને ધર્મોમાંથી તત્ત્વ શોધવું. મુસ્લિમ, ખ્રિસ્ત, વૈદક, જૈન, બૌધ બધા એકબીજામાંથી સારું તત્ત્વ સોધી ગ્રહણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે એ અહિંસાનું ત્રીજું પગથિયું છે. 'મારું એ સાચું નહીં પણ 'સાચું એ મારું" એ ભાવના અહિંસાનું ચોથું પગથિયું છે. આ પવિત્ર દિવસોમાં આ બધાનો આપણે વિચાર કરીએ અને જીવનમાં આચરીએ.

કરી છે ખરી? અને જો કરી છે તો સામાની ભૂલ કા વાનો મને અધિકાર નથી. જે આચરણ હું કરતો હો તેનો જ ઉપદેશ આપવાનો મને અધિકાર છે.

જરૂરિયાતો ઘટાડો એ અહિંસાનું પહેલું પગથિયું છે હું વધારે ભાવ લઈશ તો બીજો પણ વધારે લેશે અને મારી જરૂરિયાતની ચીજ પણ મોંઘી પડશે. હું સંયમશીલ રહીશ તો બીજાને પણ સંયમનો ચેપ લગાડીશ. બધામાંથી ગુણ શોધું અને તે પ્રમાણે ગ્રહણ કરવાનો પ્રયત્ન કરું તે અહિંસાનું બીજું પગથિયું છે હરેક સંપ્રદાયો અને ધર્મો માંથી તત્ત્વ શોધવું. મુસ્લિમ, ખ્રિસ્ત, વૈદક, જૈન, બૌધ બધા એકબીજામાંથી સારું તત્ત્વ સોધી ગ્રહણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે એ અહિંસાનું ત્રીજું પગથિયું છે. 'મારું એ સાચું નહીં પણ 'સારું એ મારું" એ ભાવના અહિં- સાનું ચોથું પગથિયું છે. આ પવિત્ર દિવસોમાં આ બધાનો આપણે વિચાર કરીએ અને જીવનમાં આચરીએ.

સ્વાદમાં પડ્યા તો અનેક દુઃખનું કારણ બનશે. સ્વાદ
અનેક પાસાં છે. આપણા મનની સ્થિતિ જ એવી છે
તે અનેક બાબતોને ભરીને પોતાની સાથે સાંકળીને બે
છે. તેમાં જો સ્વાદની વૃત્તિ પાંગરી તો અનેક અનિ
કરતાં તે અચકાતું નથી.

બાવીસમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથજી ભગવા
પરણવા જાય છે. પણ રથ પાછો વાળે છે. તેનું નિમિ
બને છે પશુઓ. પશુઓનું માંસ જાનૈયાને માટે તૈયા
થવાનું હતું એ જોઈને નેમિનાથને અનેક વિચારો આવ
ગયા. મનુષ્યની સ્વાદેન્દ્રિય તો જુઓ ? આવાં પ્રાણીઓ
જે કુદરતનું મહામૂલું સર્જન છે. તેમનું બલિદાન લેવામાં
વિચાર આવતો નહીં હોય ? પણ મનુષ્યનું મન સ્વાદ
પાછળ જાય છે એટલે અનેક પરિણામો લાવે છે. મદ્ય-
માંસનો ઉપયોગ મોટે ભાગે સ્વાદને કારણે જ થાય છે.
કેટલીક વિકૃતિ થાય ત્યારે દારૂ બને છે. એ વિકૃતરસ
મોઢામાં નાખવા માણસ તૈયાર થાય છે. સ્વાદજયથી
બ્રહ્મચર્યને ટેકો મળે છે અને બીજા અનેક દર્દોમાંથી
બચી જવાય છે.

આમ તો અસ્વાદવ્રત નાનું લાગે છે. એમાં શું ?
એક ચીજ ઓછી કરીએ. પણ વાત સહેલી નથી, મગજના
જીભ ઉપર અંકુશ કરવો અને તેને બીજે માર્ગે વાળી
દેવી એ અઘરું છે છતાં સાચું છે. ઘણા સાધકોના અનુભવ-
સિદ્ધ કરેલ છે. એ સિદ્ધ કરી? અનુભવ કરી કરીને

સ્વાદમાં પડ્યા તો અનેક દુઃખનું કારણ બનશે. સ્વાદ અનેક પાસાં છે. આપણા મનની સ્થિતિ જ એવી છે તે અનેક બાબતોને ભરીને પોતાની સાથે સાંકળીને બે છે. તેમાં જો સ્વાદની વૃત્તિ પાંગરી તો અનેક અનિ કરતાં તે અચકાતું નથી.

બાવીસમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથજી ભગવા પરણવા જાય છે. પણ રથ પાછો વાળે છે. તેનું નિમિ બને છે પશુઓ. પશુઓનું માંસ જાનૈયાને માટે તૈયા થવાનું હતું એ જોઈને નેમિનાથને અનેક વિચારો આવ ગયા. મનુષ્યની સ્વાદેન્દ્રિય તો જુઓ ? આવાં પ્રાણીએ જે કુદરતનું મહામૂલુ સર્જન છે. તેમનું બલિદાન લેવામાં વિચાર આવતો નહીં હોય ? પણ મનુષ્યનું મન સ્વાદ પાછળ જાય છે એટલે અનેક પરિણામો લાવે છે. મદ્ય-માંસનો ઉપયોગ મોટે ભાગે સ્વાદને કારણે જ થાય છે. કેટલીક વિકૃતિ થાય ત્યારે દારૂ બને છે. એ વિકૃતરસ મોઢામાં નાખવા માણસ તૈયાર થાય છે. સ્વાદજયથી બ્રહ્મચર્યને ટેકો મળે છે અને બીજા અનેક દર્દોમાંથી બચી જવાય છે.

આમ તો અસ્વાદવ્રત નાનું લાગે છે. એમાં શું ? એક ચીજ ઓછી કરીએ. પણ વાત સહેલી નથી, મનભાવતી વૃત્તિ ઉપર પ્રહાર કરવો અને તેને બીજે માર્ગે વાળી દેવી એ અઘરું છે જ્યાં ભારે છે. ઘણા માણસો વ્યસન-નિષ્ઠ [illegible] છે. એ નિવૃત્ત કેમ ? અનુભવ કરી કરીને

ડતાથી વળગી નહીં રહે તો ધીરે ધીરે બીજી લાલચમ
પટાઈ જવાના. જેલમાં ઘણીવાર મોટા મોટા માણસ
ારાક માટે બાઝતા હતા, સ્વાદ માટે બાઝતા હત
ના પરિણામે જેલસત્તાવાળા ઉપર કુદરતી જ છા
ંધી પડતી.

જનનેન્દ્રિય જેને વશ રાખવી છે તેને સ્વાદેન્દ્રિયન
જય સિવાય શક્ય નથી. એટલે સ્વાદજય એ સાધન
ાટે ખરેખર જરૂરી વસ્તુ બની રહે છે.

*

સતયુગ અને કળિયુગ

: ૧૫ :

[illegible]

ડતાથી વળગી નહીં રહે તો ધીરે ધીરે બીજી લાલચ
પટાઈ જવાના. જેલમાં ઘણીવાર મોટા મોટા માણસ
ારાક માટે બાઝતા હતા, સ્વાદ માટે બાઝતા હત
ના પરિણામે જેલસત્તાવાળા ઉપર કુદરતી જ છા
ંધી પડતી.

જનનેન્દ્રિય જેને વશ રાખવી છે તેને સ્વાદેન્દ્રિયન
જય સિવાય શક્ય નથી. એટલે સ્વાદજય એ સાધન
ાટે ખરેખર જરૂરી વસ્તુ બની રહે છે.

*

સતયુગ અને કળિયુગ

: ૧૫ :

[illegible]

ચાર આશ્રમની વ્યવસ્થા કરી તેવી જ રીતે દરેકને રોજી રોટી મળી રહે તે માટે ચાર પુરૂપાર્થની વાત પણ કરી. પ્રયત્નની સાચી બાજુ તે પુરૂપાર્થ કહેવાય અને પ્રયત્નની ખોટી બાજુ તે પુરૂપાનર્થ કહેવાય એટલે સંન્યાસીઓએ ગાયું :—

'अर्थमनर्थं भावय नित्यं'

માણસે હંમેશાં એ પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે અર્થને અનર્થકારી કરીને જ ભજું. વર્ણ અને આશ્રમથી જેમ અમુક ચોક્કસ પ્રકારનાં કર્તવ્યો અને વિકાસ સધાયો તેમ આજીવિકામાં પુરૂપાર્થને પહેલો ગણ્યો. પુરૂપાર્થના ચાર પ્રકારમાં ધર્મ અને અર્થ પછી કામ અને મોક્ષને મૂક્યાં છે. અર્થની સામે ધર્મને મૂક્યો જેથી અર્થ અનર્થ ન થઈ જાય અને પુરૂપાર્થ (કામ)ની સાથે મોક્ષને મૂક્યો છે જેથી અર્થ અને કામ બંને ધર્મમય બની જાય. આ વસ્તુ સામે રાખીને વહેવારનાં સાધનો ગોઠવાયાં છે. આજનાં આપણાં આજીવિકાનાં સાધનો તપાસીએ. એ ધર્મની ગળણીથી ગળાયેલાં છે? ઘંટી એ જીવન ઉપયોગી વસ્તુ છે. એક રીતે તે યંત્ર છે પણ ફેર એટલો છે કે તે માણસની પાછળ ચાલે છે. મશીન ઘંટી માણસની આગળ ચાલે છે. ઇંદ્રિયો શરીર કરતાં આગળ ચાલે છે અને મન પાછળ રહી જાય તો એવા માણસને ગાંડો કહેવાય છે. આવી જ સ્થિતિ પૈસા (અર્થ)ની છે. પૈસો નીતિની પાછળ રહે તો તે સાર્થક બને પણ જ્યારે નીતિ તથા

ચાર આશ્રમની વ્યવસ્થા કરી તેવી જ રીતે દરેકને રોજી રોટી મળી રહે તે માટે ચાર પુરૂષાર્થની વાત પણ કરી. પ્રયત્નની સાચી બાજુ તે પુરૂષાર્થ કહેવાય અને પ્રયત્નની ખોટી બાજુ તે પુરૂષાનર્થ કહેવાય એટલે સંન્યાસીઓએ ગાયું :—

'अर्थमनर्थं भावय नित्यं'

માણસે હંમેશાં એ પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે અર્થને અનર્થકારી કરીને જ ભજું. વર્ણ અને આશ્રમથી જેમ અમુક ચોક્કસ પ્રકારનાં કર્તવ્યો અને વિકાસ સધાયો તેમ આજીવિકામાં પુરૂષાર્થને પહેલો ગણ્યો. પુરૂષાર્થના ચાર પ્રકારમાં ધર્મ અને અર્થ પછી કામ અને મોક્ષને મૂકયાં છે. અર્થની સામે ધર્મને મૂકયો જેથી અર્થ અનર્થ ન થઈ જાય અને પુરૂષાર્થ (કામ)ની સાથે મોક્ષને મૂકયો છે જેથી અર્થ અને કામ બંને ધર્મમય બની જાય. આ વસ્તુ સામે રાખીને વહેવારનાં સાધનો ગોઠવાયાં છે. આજનાં આપણાં આજીવિકાનાં સાધનો તપાસીએ. એ ધર્મની ગળણીથી ગળાયેલાં છે ? ઘંટી એ જીવન ઉપયોગી વસ્તુ છે. એક રીતે તે યંત્ર છે પણ ફેર એટલો છે કે તે માણસની પાછળ ચાલે છે. મશીન ઘંટી માણસની આગળ ચાલે છે. ઇંદ્રિયો શરીર કરતાં આગળ ચાલે છે અને મન પાછળ રહી જાય તો એવા માણસને ગાંડો કહેવાય છે. આવી જ સ્થિતિ પૈસા (અર્થ)ની છે. પૈસો નીતિની પાછળ રહે તો તે સાર્થક બને પણ જ્યારે નીતિ તથા

[illegible] છે. આમાં
[illegible] સમાજને [illegible]
[illegible] આવે છે. અને ગાંધી [illegible] કહેવામાં
આવે છે. ગાંધીજીએ [illegible] વિચારને [illegible] અહિંસા
[illegible] પ્રતીક માન્યો. [illegible] જ બીજાનું
[illegible] કરી શકે. તો જ અહિંસા જળવાઈ રહે.
આ બધું આપણે પાયાથી વિચારવું જોઈશે અને ગોઠવા
ઈ ગયા પછી બહારનાં બળોને દોરવણી આપવા નીકળીશું
ા જ તેનો અર્થ છે. સામાન્ય જનતા આ બધું વિચારી
ાકતા નથી. અને જે લોકો વિચારે છે તે બીજી જ રીતે વિચારે
. કેટલીય બાબતોમાં શીદીબાઈના ડાબા કાન જેવું કરે
. આ વિચારો નથી પણ વિકલ્પો છે. છતાં ધોધમાર
ચાર કરે છે પણ એ બધાની પાછળ માનવતા નથી
તી એટલે દેશની શક્તિ વધતી નથી. એટલે આપણે
દિશથી પ્રયત્ન કરવો જોઈશે. ખેતી, ગોપાલન, મૂડી,
દ્ધિ અને વ્યવસ્થાનો સમન્વય કરવો જોઈએ. આજે સૌ
લગ કામ કરે છે. કરોડોની મૂડી યંત્રોમાં રોકાય છે.
ાડ અઢળક નીકળે છે. પૂછીએ કે એટલી માગ છે તો
છે ના. પછી પરદેશમાં મોકલીશું. જો એટલી જ મૂડી
ી અને નહેરો પાછળ રોકાય તો ઘણાય પ્રશ્નોનો
ડો લાવી શકાય. પણ બધાને નફાની લાલચ છે.

હું કહેવા એ માગતો હતો કે આપણા ઋષિમુનિઓએ
ચાર પુરૂષાર્થની વાત મૂકી છે તેમાં માનવતાનો

[illegible] છે. આનો [illegible] વિચાર [illegible] વધારે સફળ [illegible] કહેવામાં [illegible] છે. ગાંધીજીએ પણ વિચારને અને ક્રિયાને અહિંસા [illegible] પ્રતીક માન્યા. જ્ઞાન શક્તિ જ બીજાનું [illegible] કરી શકે. તો જ અહિંસા જળવાઈ રહે. [illegible] બધું આપણે પાયાથી વિચારવું જોઈશે અને [illegible] ઈ ગયા પછી બહારનાં બળોને દોરવણી આપવા નીકળીશું [illegible] જ તેનો અર્થ છે. સામાન્ય જનતા આ બધું વિચારી [illegible]કતા નથી. અને જે લોકો વિચારે છે તે બીજી જ રીતે વિચારે [illegible]. કેટલીય બાબતોમાં શીદીબાઈના ડાબા કાન જેવું કરે [illegible]. આ વિચારો નથી પણ વિકલ્પો છે. છતાં ધોધમાર [illegible]ચાર કરે છે પણ એ બધાની પાછળ માનવતા નથી [illegible]તી એટલે દેશની શક્તિ વધતી નથી. એટલે આપણે [illegible] દિશાથી પ્રયત્ન કરવો જોઈશે. ખેતી, ગોપાલન, મૂડી, [illegible]દ્ધિ અને વ્યવસ્થાનો સમન્વય કરવો જોઈએ. આજે સૌ [illegible]લગ કામ કરે છે. કરોડોની મૂડી યંત્રોમાં રોકાય છે. [illegible]ડ અઢળક નીકળે છે. પૂછીએ કે એટલી માગ છે તો [illegible] છે ના. પછી પરદેશમાં મોકલીશું. જો એટલી જ મૂડી [illegible]ી અને નહેરો પાછળ રોકાય તો ઘણાય પ્રશ્નોનો [illegible]ડો લાવી શકાય. પણ બધાને નફાની લાલચ છે.

હું કહેવા એ માગતો હતો કે આપણા ઋષિમુનિઓએ [illegible]ચાર પુરૂષાર્થની વાત મૂકી છે તેમાં માનવતાનો

[illegible] જાગી જશે. શરૂ [illegible] જાગી જશે તો [illegible] પ્રશ્નોનો [illegible] આવી જવાનો કે એમાં શંકા નથી.

શિક્ષણનો આત્મા

: ૧૭ :

અમદાવાદના નિવાસ દરમ્યાન એક દિવસ બેઝિક એજ્યુકેશન કોલેજમાં પણ કાર્યક્રમ હતો. તેમાં મહારાજશ્રીએ તાલીમ લેતાં શિક્ષક શિક્ષિકા, અને અધિકારીઓ સમક્ષ મૂળ પાયાની વાતો કરી. જે આજે હાઈસ્કૂલો અને કોલેજોના પાંગરતા ફાલ આગળ એ સૂચનો જનતાને ખૂબ ઉપયોગી વાતો કહી જાય છે.

પહેલી વાત એ કહી કે બેઝિકએજ્યુકેશન એ શબ્દ જ એવો છે કે આપણને પાશ્ચિમાત્ય યાને શહેરી સંસ્કૃતિની ભાવના ખડી કરે. બેઝિક એજ્યુકેશન કોલેજનો ગુજરાતી અર્થ પાયાની કેળવણીની મહાશાળા થાય છે. બાપુએ એને વર્ધા શિક્ષણ અથવા નયી તાલીમ નામ આપ્યું છે. નયી તાલીમમાં નયી એ શબ્દ નવો લાગે છે પણ જીવન સાથે વણાયેલી એ જૂની તાલીમ છે. જીવનની કેળવણીને બીજા શબ્દોમાં 'જીવન દ્વારા કેળવણી'

[illegible] ... ઓગળી જશે. સર્વો [illegible] ... આગળ વધીને જાણી જઈશું તો આખા જ પ્રશ્નોનો [illegible] આવી જવાનો એ એમાં શંકા નથી.

શિક્ષણનો આત્મા

: ૧૭ :

અમદાવાદના નિવાસ દરમ્યાન એક દિવસ બેઝિક એજ્યુકેશન કોલેજમાં પણ કાર્યક્રમ હતો. તેમાં મહારાજશ્રીએ તાલીમ લેતાં શિક્ષક શિક્ષિકા, અને અધિકારીઓ સમક્ષ મૂળ પાયાની વાતો કરી. જે આજે હાઈસ્કૂલો અને કોલેજોના પાંગરતા ફાલ આગળ એ સૂચનો જનતાને ખૂબ ઉપયોગી વાતો કહી જાય છે.

પહેલી વાત એ કહી કે બેઝિકએજ્યુકેશન એ શબ્દ જ એવો છે કે આપણને પાશ્ચિમાત્ય યાને શહેરી સંસ્કૃતિની ભાવના ખડી કરે. બેઝિક એજ્યુકેશન કોલેજનો ગુજરાતી અર્થ પાયાની કેળવણીની મહાશાળા થાય છે. બાપુએ એને વર્ધા શિક્ષણ અથવા નયી તાલીમ નામ આપ્યું છે. નયી તાલીમમાં નયી એ શબ્દ નવો લાગે છે પણ જીવન સાથે વણાયેલી એ જૂની તાલીમ છે. જીવનની કેળવણીને બીજા શબ્દોમાં 'જીવન દ્વારા કેળવણી'

આ કામને બહુ આનુકૂળ નહિ માની શકે. પણ સરકારની સ્થિતિ અને બીજાં કારણોને લઈને એમ કરવું પડયું હશે એમ માનું છું. શહેરમાં હોવાથી એનો આર્થિક બોજો વધે એ માનવા જોગ છે. અને જેટલો બોજો વધે તેટલું બીજાનું શોષણ કરવું જ પડે. બીજી પણ એક વાત છે તે એ કે તમારી એક બાજુ શહેરી યંત્રો અને મિલો ચાલે, અને બીજી બાજુ તમારો આ રેંટિયો અને શાળ ચાલે ત્યારે કેટલાકને હસવું પણ આવે, એક વખતે ગાંધીજી શ્રી અંબાલાલ સારાભાઈની ઇચ્છાને માન આપી કેલીકો મિલ જોવા ગયેલા. શેઠે ઉત્તમ સાંચા વગેરે બતાતાવ્યા. પછી મજૂરકલ્યાણ પ્રવૃતિઓ બતાવી. ઘોડિયા ખાતું, આરોગ્ય ખાતું, વિશ્રાંતિસ્થાન વગેરે બતાવ્યું. પછી અભિપ્રાય માગ્યો. ત્યારે ગાંધીજીએ પોતાના હાથમાંની તકલી ઊંચી કરી બતાવી અને કહ્યું: 'તારી મિલ આ તકલીને નહિ પહોંચે.' આટલી શ્રદ્ધા આપણને છે? આજે તો પાયાનાં કાર્યકરોના મનમાં પણ એક અદેશો રહે છે કે રેંટિયો અને શાળ ટકશે કે કેમ! યંત્રનો જમાનો એટલો બધો આગળ વધ્યો છે કે ગ્રામોદ્યોગ ટકશે કે કેમ એ સવાલ છે. આને માટે પ્રવચનો કે વ્યાખ્યાનો કે થોડા પ્રયોગો જોવા તે પૂરતું નથી. પણ સાથે સાથે આપણા જીવનમાં પડેલા સંસ્કારો અને ઋષિમુનિઓએ આપેલા વિચારોને મક્કમ રીતે વળગી રહીને આગળ વધવું પડશે.

આ કામને બહુ અનુકૂળ નહિ માની શકે. પણ સરકારની સ્થિતિ અને બીજાં કારણોને લઈને એમ કરવું પડ્યું હશે એમ માનું છું. શહેરમાં હોવાથી એનો આર્થિક બોજો વધે એ બનવા જોગ છે. અને જેટલો બોજો વધે તેટલું બીજાનું શોષણ કરવું જ પડે. બીજી પણ એક વાત છે તે એ કે તમારી એક બાજુ રાક્ષસી યંત્રો અને મિલો ચાલે, અને બીજી બાજુ તમારો આ રેંટિયો અને શાળ ચાલે ત્યારે કેટલાકને હસવું પણ આવે, એક વખતે ગાંધીજી શ્રી અંબાલાલ સારાભાઈની ઇચ્છાને માન આપી કેલીકો મિલ જોવા ગયેલા. શેઠે ઉત્તમ સાંચા વગેરે બતાવ્યા. પછી મજૂરકલ્યાણ પ્રવૃત્તિઓ બતાવી. ઘોડિયા ખાતું, આરોગ્ય ખાતું, વિશ્રાંતિસ્થાન વગેરે બતાવ્યું. પછી અભિપ્રાય માગ્યો. ત્યારે ગાંધીજીએ પોતાના હાથમાંની તકલી ઊંચી કરી બતાવી અને કહ્યું: 'તારી મિલ આ તકલીને નહિ પહોંચે.' આટલી શ્રદ્ધા આપણને છે? આજે તો પાયાના કાર્યકરોના મનમાં પણ એક અંદેશો રહે છે કે રેંટિયો અને શાળ ટકશે કે કેમ! યંત્રનો જમાનો એટલો બધો આગળ વધ્યો છે કે ગ્રામોદ્યોગ ટકશે કે કેમ એ સવાલ છે. આને માટે પ્રવચનો કે વ્યાખ્યાનો કે થોડા પ્રયોગો જોવા તે પૂરતું નથી. પણ સાથે સાથે આપણા જીવનમાં પડેલા સંસ્કારો અને ઋષિમુનિઓએ આપેલા વિચારોને મક્કમ રીતે વળગી રહીને આગળ વધવું પડશે.

આપણે ઈચ્છીએ તેવું કેળવણી તંત્ર કોઈ પણ સ
નહિ ચલાવી શકે. ધારે તો પણ પહોંચી ન શકે. પ્ર
જ તેનું સંચાલન કરવું રહેશે. આપણી પ્રાચીન કા
નાલંદા જેવી સંસ્થાઓ સમાજથી ભલે દૂર રહેતી
આખા દેશમાં અને પરદેશોમાંય આંદોલન જગાવ
આપણે એવી કેળવણી ઈચ્છીએ છીએ કે જેનો
વિદ્યાર્થી ગામડામાં બેઠો હોય, તે શિક્ષણ સંસ્કાર આપ
હોય, ન્યાય આપતો હોય અને ઘરવૈદુ પણ કરતો હો

તમારી સ્થિતિ એવી હશે કે પૈસા વગર નહિ ચાલે
પણ એ વાત પણ એટલી જ સાચી છે કે નયી તાલીમ
આપનાર એવો તેજસ્વી અને સ્વાવલંબી યુવાન હશે તો
જ પાયાની કેળવણી આપી શકશે. ગામડાંના ઉદ્યોગો
એટલે માનવ જીવનની ઓછામાં ઓછી જરૂરીયાત
બીજી બાજુ જોઈતી ચીજો પોતાના શ્રમથી મેળવી

ચેતના અને ચેતન સાથેના સંબંધને સમજી
એ નયી તાલીમનો આદર્શ છે. અને એમાંથી જ
કેળવણી મળે છે. દા. ત. અનાજ કે કપાસ ઉગા
છીએ ત્યારે ભૂમિ સાથેનો જે સંબંધ થાય છે. તે
ઈશ્વર સાથેનો સંબંધ અને તેના વિજ્ઞાનનો ખ્યાલ
છે. ત્યાર પછી કપાસ આવે છે. તેને વીણતાં, પીંજ
પૂણી બનાવતાં, કાંતતાં અને વણતાં જે તાદાત્મ્ય અ
બનાય છે. તેમાં ગણિત, ભૂગોળ, ખગોળ, ઈતિહા

આપણે ઇચ્છીએ તેવું કેળવણી તંત્ર કોઈ પણ સ
નહિ ચલાવી શકે. ધારે તો પણ પહોંચી ન શકે. પ્ર
જ તેનું સંચાલન કરવું રહેશે. આપણી પ્રાચીન કા
નાલંદા જેવી સંસ્થાઓ સમાજથી ભલે દૂર રહેતી
આખા દેશમાં અને પરદેશોમાંય આંદોલન જગાવ
આપણે એવી કેળવણી ઇચ્છીએ છીએ કે જેનો
વિદ્યાર્થી ગામડામાં બેઠો હોય, તે શિક્ષણ સંસ્કાર આપ
હોય, ન્યાય આપતો હોય અને ઘરવૈદું પણ કરતો હો

તમારી સ્થિતિ એવી હશે કે પૈસા વગર નહિ ચાલે
પણ એ વાત પણ એટલી જ સાચી છે કે નયી તાલીમ
આપનાર એવો તેજસ્વી અને સ્વાવલંબી યુવાન હશે તો
જ પાયાની કેળવણી આપી શકશે. ગામડાંના ઉદ્યોગો
એટલે માનવ જીવનની ઓછામાં ઓછી જરૂરીયાત
બીજી બાજુ જોઈતી ચીજો પોતાના શ્રમથી મેળવી

ચેતના અને ચેતન સાથેના સંબંધને સમજી
એ નયી તાલીમનો આદર્શ છે. અને એમાંથી જ ઉ
કેળવણી મળે છે. દા. ત. અનાજ કે કપાસ ઉગા
છીએ ત્યારે ભૂમિ સાથેનો જે સંબંધ થાય છે. તે ઢ
ઈશ્વર સાથેનો સંબંધ અને તેના વિજ્ઞાનનો ખ્યાલ થ
છે. ત્યાર પછી કપાસ આવે છે. તેને વીણતાં, પીંજ
પૂણી બનાવતાં, કાંતતાં અને વણતાં જે તાદાત્મ્ય અ
ભવાય છે. તેમાં ગણિત, ભૂગોળ, ખગોળ, ઇતિહા

નનું આ જ સાચું આત્મભાન છે. સમજ મેળવવી એટલું બસ નથી; પણ યથાર્થ સમજ મેળવવી એ જ સાચો ઉપયોગ છે. જેમ અમુક ઠેકાણે સાપનો રાફડો છે તેનું જ્ઞાન થાય પછી આપણે ત્યાં જતા નથી, આગ લાગી હોય ત્યાંથી ચેતતા રહીએ છીએ, તેમ કામ, ક્રોધ, વાસના કે લાલસા વખતે સજાગ થઈ જઈએ તો ઉપયોગમય જીવન જીવી શકીએ. એવી જ સાધના કરી જીવન સાર્થક કરી શકીએ.

એકાગ્રતા

: ૧૯ :

એકાગ્રતા એટલે, મન, વચન અને કાયાની એકવાક્યતા. આ શક્તિનો ઉપયોગ દરેક કાર્ય વખતે આપણે કરવો જ પડે છે, જો ન કરીએ કિંવા જેટલે અંશે તેને વિષે પ્રયત્ન શિથિલ કરીએ તેટલે અંશે તે કાર્યમાં અપૂર્ણતા રહેવાની.

દાખલા તરીકે તમો એકાંતમાં બેઠા છો તમારું મન કોઈ પણ વિચારમાં લીન થયું છે; તે વખતે તમારી આંખની સામે કેટલીક વસ્તુઓ પડી છે. કેટલીક વ્યક્તિઓ પસાર થઈ રહી છે. તમારી આંખ તેમની સામે છે. પદાર્થ

નનું આ જ સાચું આત્મભાન છે. સમજ મેળવવી એટલું બસ નથી; પણ યથાર્થ સમજ મેળવવી એ જ સાચો ઉપયોગ છે. જેમ અમુક ઠેકાણે સાપનો રાફડો છે તેનું જ્ઞાન થાય પછી આપણે ત્યાં જતા નથી, આગ લાગી હોય ત્યાંથી ચેતતા રહીએ છીએ, તેમ કામ, ક્રોધ, વાસના કે લાલસા વખતે સજાગ થઈ જઈએ તો ઉપયોગમય જીવન જીવી શકીએ. એવી જ સાધના કરી જીવન સાર્થક કરી શકીએ.

એકાગ્રતા

: ૧૯ :

એકાગ્રતા એટલે, મન, વચન અને કાયાની એકવાકયતા. આ શક્તિનો ઉપયોગ દરેક કાર્ય વખતે આપણે કરવો જ પડે છે, જો ન કરીએ કિંવા જેટલે અંશે તેને વિષે પ્રયત્ન શિથિલ કરીએ તેટલે અંશે તે કાર્યમાં અપૂર્ણતા રહેવાની.

દાખલા તરીકે તમો એકાંતમાં બેઠા છો તમારું મન કોઈ પણ વિચારમાં લીન થયું છે; તે વખતે તમારી આંખની સામે કેટલીક વસ્તુઓ પડી છે. કેટલીક વ્યક્તિઓ પસાર થઈ રહી છે. તમારી આંખ તેમની સામે છે. પદાર્થ

જો તમારે કર્મબંધનથી મુક્તિનો માર્ગ શ
કરવો હોય તો સ્વચ્છંદતાથી દૂર રહેવું પડશે. પણ
તંત્રતા અને સ્વચ્છંદતાનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવતો
એને પરિણામે આત્માને બીજા બંધનોથી-પ્રકૃતિ
વૃત્તિ બંધનોથી-નિરાળો રાખવા માગીએ છીએ પણ
જ બંધનો એને બાંધે છે. કેટલીકવાર સ્વતંત્રતાને
સ્વછંદતા પોષાય છે. સિદ્ધસેન દિવાકર વિદ્વાન સંત હ
તેઓ પાલખીમાં બેસી વિચરતા હતા. આ પાલખી
લોકો ઉપાડતા હતા. એક માણસ વિદ્વાન હોય
ગૃહસ્થાશ્રમી હોય તો તે છૂટછાટ લઈને બીજાને બો
રૂપ બને એ સમજી શકાય. પણ એક વિદ્વાન વ્યાં
સંત થાય અને બીજાને બોજારૂપ બને એ કેટલી અસં
વસ્તુ છે? પણ વિદ્યાનું અભિમાન એવું છે કે આટ
બધી પરાધીનતા આવ્યા પછી પણ તેને એમ લાગતું હે
છે કે હું કેવો ડાહ્યો કે બીજાની ખાંધ ઉપર બેસ
ચાલું છું! આંખમાં જ્યારે પડળ આવી જાય છે ત્ય
માણસ માત્રની આવી જ સ્થિતિ થાય છે. આવા સમ
ખૂબ જાગૃતિ રહે એ ખૂબ જરૂરી છે.

કેટલાક માતપિતાનું કહ્યું માનતા નથી અને વૃત્તિ
ગુલામ બની જતા હોય છે. કેટલાક ગુરુ અને વડિલો
પણ માનતા નથી અને વૃત્તિના ગુલામ બની જતા હો
છે. કેટલીક મોટી ગણાતી વ્યક્તિ નાનામાં નાની ચીજ
ગુલામ બની જતી જોઇએ છીએ ત્યારે લાગે છે કે સ્
ચ્છંદતા કેટલી હદે જાય છે?

જો તમારે કર્મબંધનથી મુક્તિનો માર્ગ શ
કરવો હોય તો સ્વચ્છંદતાથી દૂર રહેવું પડશે. પણ
તંત્રતા અને સ્વચ્છંદતાનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવતો
એને પરિણામે આત્માને બીજા બંધનોથી-પ્રકૃતિ
વૃત્તિ બંધનોથી-નિરાળો રાખવા માગીએ છીએ પણ
જ બંધનો એને બાંધે છે. કેટલીકવાર સ્વતંત્રતાને
સ્વચ્છંદતા પોષાય છે. સિદ્ધસેન દિવાકર વિદ્વાન સંત હ
તેઓ પાલખીમાં બેસી વિચરતા હતા. આ પાલખી
લોકો ઉપાડતા હતા. એક માણસ વિદ્વાન હોય
ગૃહસ્થાશ્રમી હોય તો તે છૂટછાટ લઈને બીજાને બો
રૂપ બને એ સમજી શકાય. પણ એક વિદ્વાન ત્યા
સંત થાય અને બીજાને બોજારૂપ બને એ કેટલી અસં
વસ્તુ છે? પણ વિદ્યાનું અભિમાન એવું છે કે આટ
બધી પરાધીનતા આવ્યા પછી પણ તેને એમ લાગતું હે
છે કે હું કેવો ડાહ્યો કે બીજાની ખાંધ ઉપર બેસ
ચાલું છું! આંખમાં જ્યારે પડળ આવી જાય છે ત્ય
માણસ માત્રની આવી જ સ્થિતિ થાય છે. આવા સમ
ખૂબ જાગૃતિ રહે એ ખૂબ જરૂરી છે.

કેટલાક માતપિતાનું કહ્યું માનતા નથી અને વૃત્તિ
ગુલામ બની જતા હોય છે. કેટલાક ગુરુ અને વડિલો
પણ માનતા નથી અને વૃત્તિના ગુલામ બની જતા હો
છે. કેટલીક મોટી ગણાતી વ્યક્તિ નાનામાં નાની ચીજ
ગુલામ બની જતી જોઈએ છીએ ત્યારે લાગે છે કે સ્
ચ્છંદતા કેટલી હદે જાય છે?

[illegible] અને પરા-
[illegible] આધીન થવું.
[illegible] છે પણ પછી
[illegible] તે દુઃખ અનુભવવું
ન પડે તે માટે પ્રકૃતિ અને વૃત્તિ ઉપર વિજય મેળવી
સાચી સ્વતંત્રતા મેળવવા પુરુષાર્થ કરીએ અને બીજાને
પણ એ તરફ દોરવા પ્રયત્ન કરીએ.

ભૂલ કરનાર કરતાં ભૂલને છુપાવનાર વધુ દોષિત છે.

: ૨૧ :

'માણસ માત્ર ભૂલને પાત્ર છે' એ જે વાક્ય કહેવામાં આવ્યું છે તે બહુ અર્થપૂર્ણ છે. કારણ કે શરીરની કક્ષાએ જોઈએ તો આ પંચમહાભૂતનું અનેક ભૂલોથી ભરેલું જે. એક રીતે મનુષ્ય ઉત્તમ સર્જન છે. તેમ છતાં તે અનેક નીચા સંસ્કારો લઈને આવ્યો છે એટલે ગમે તેટલી કાળજી રાખે તો પણ ભૂલ થઈ જવાનો સંભવ છે. ગૌતમ જેવા જ્ઞાની પુરુષને પણ મહાવીર ભગવાન કહે છે: 'તું પળની પણ ગફલત ના કરીશ. પ્રમાદ ના કરીશ. અને ક્ષણે ક્ષણે ભૂલનો એકરાર કરજે.' એક વખત

[illegible] અને પરા-
[illegible] આધીન થતું.
[illegible] છે પણ પછી
[illegible] એ દુઃખ અનુભવવું
ન પડે એ માટે પ્રકૃતિ અને વૃત્તિ ઉપર વિજય મેળવી
સાચી સ્વતંત્રતા મેળવવા પુરુષાર્થ કરીએ અને બીજાને
પણ એ તરફ દોરવા પ્રયત્ન કરીએ.

ભૂલ કરનાર કરતાં ભૂલને છુપાવનાર વધુ દોષિત છે.

: ૨૧ :

'માણસ માત્ર ભૂલને પાત્ર છે' એ જે વાકય કહેવામાં આવ્યું છે તે બહુ અર્થ પૂર્ણ છે. કારણ કે શરીરની કક્ષાએ જોઈએ તો આ પંચમહાભૂતનું અનેક ભૂલોથી ભરેલું જે. એક રીતે મનુષ્ય ઉત્તમ સર્જન છે. તેમ છતાં તે અનેક નીચા સંસ્કારો લઈને આવ્યો છે એટલે ગમે તેટલી કાળજી રાખે તો પણ ભૂલ થઈ જવાનો સંભવ છે. ગૌતમ જેવા જ્ઞાની પુરુષને પણ મહાવીર ભગવાન કહે છે: 'તું પળની પણ ગફલત ના કરીશ. પ્રમાદ ના કરીશ. અને ક્ષણે ક્ષણે ભૂલનો એકરાર કરજે.' એક વખત

આળસ એ જીવતા માણસની કબર છે

: ૨૨ :

આપણે જ્યારે પુરુષાર્થનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે એક વસ્તુ સ્પષ્ટ થાય છે કે પ્રમાદ અથવા આળસ કરતાં પુરુષાર્થ આગળ છે, ઊંચો છે. શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે આળસ છે તેના જેવું કોઈ દુશ્મન નથી અને પુરુષાર્થ જેવું કોઈ મિત્ર નથી. એટલે પુરુષાર્થ એ જ ઘણી અગત્યની વાત છે. કોઈ પણ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો તેને માટે પુરુષાર્થ કરવો પડે છે અને પુરુષાર્થ બાદ એ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. પુરુષાર્થ વગર કોઈ પણ વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી નથી. પુરુષાર્થ ક્યાં અને કેવી રીતે કરવો તે વિચારવા જેવી બાબત છે. કોઈ વ્યક્તિ પાણીમાં વલોણું કરવા બેસે તો તેમાંથી માખણ નીકળી શકતું નથી તેવી

આળસ એ જીવતા માણસની કબર છે

: ૨૨ :

આપણે જ્યારે પુરુષાર્થનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે એક વસ્તુ સ્પષ્ટ થાય છે કે પ્રમાદ અથવા આળસ કરતાં પુરુષાર્થ આગળ છે, ઊંચો છે. શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે આળસ છે તેના જેવું કોઈ દુશ્મન નથી અને પુરુષાર્થ જેવું કોઈ મિત્ર નથી. એટલે પુરુષાર્થ એ જ ઘણી અગત્યની વાત છે. કોઈ પણ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો તેને માટે પુરુષાર્થ કરવો પડે છે અને પુરુષાર્થ બાદ એ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. પુરુષાર્થ વગર કોઈ પણ વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી નથી. પુરુષાર્થ ક્યાં અને કેવી રીતે કરવો તે વિચારવા જેવી બાબત છે. કોઈ વ્યક્તિ પાણીમાં વલોણું કરવા બેસે તો તેમાંથી માખણ નીકળી શકતું નથી તેવી

સુધારવી જોઇએ. અને એ જ વસ્તુ સાચી છે. કારણ કે તેનામાં ખરાબ પડેલી આદત દૂર થતાં પોતે આપોઆપ સુધરી જાય છે.

ગાંધીજીએ વ્યક્તિમાં રહેલા દુર્ગુણોને દૂર કરવા માટે અનેકગણો પુરૂષાર્થ આદરેલો. આપણે પણ સાચો પુરૂષાર્થ કરી આપણામાંના તથા અન્યમાં રહેલા દુર્ગુણો દૂર કરીએ. જે માણસ નિષ્ક્રિય છે તેના કરતાં સક્રિય માણસ ઘણો આગળ છે. ફેર માત્ર એટલો કે તેનો પુરૂષાર્થ સાચા માર્ગે હોવો ઘટે. આળસ એ જીવતા માણસની કબર છે એ સાચું પણ જીવતો માણસ અનેકની કબર કરી નાખતો હોય તો તેનો પુરૂષાર્થ નકામો છે. આપણે બીજાની ભૂલો જોઈએ છીએ પણ આપણી ભૂલ ક્યાં છે તે જોતા નથી. એટલે પુરૂષાર્થના ક્ષેત્રને સાચા માર્ગે વાળવું જરૂરી છે.

ચલતી ચક્કી દેખકે

: ૨૩ :

એક જૈનશાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે, 'આ સંસારમાં રાગ અને દ્વેષની જોડલી છે.' એ જ કર્મબંધનનું બીજ છે અને તેથી જ આ સંસાર છે. હેમચંદ્રાચાર્યે પણ એ જ વાત કરી કે આ સંસારમાં કર્મબંધનનું કોઈ કારણ હોય તો તે મનની સાથે લાગેલાં રાગદ્વેષ છે. એ જો દૂર થાય

સુધારવી જોઇએ. અને એ જ વસ્તુ સાચી છે. કારણ કે તેનામાં ખરાબ પડેલી આદત દૂર થતાં પોતે આપોઆપ સુધરી જાય છે.

ગાંધીજીએ વ્યક્તિમાં રહેલા દુર્ગુણોને દૂર કરવા માટે અનેકગણો પુરૂષાર્થ આદરેલો. આપણે પણ સાચો પુરૂષાર્થ કરી આપણામાંના તથા અન્યમાં રહેલા દુર્ગુણો દૂર કરીએ. જે માણસ નિષ્ક્રિય છે તેના કરતાં સક્રિય માણસ ઘણો આગળ છે. ફેર માત્ર એટલો કે તેનો પુરૂષાર્થ સાચા માર્ગે હોવો ઘટે. આળસ એ જીવતા માણસની કબર છે એ સાચું પણ જીવતો માણસ અનેકની કબર કરી નાખતો હોય તો તેનો પુરૂષાર્થ નકામો છે. આપણે બીજાની ભૂલો જોઈએ છીએ પણ આપણી ભૂલ ક્યાં છે તે જોતા નથી. એટલે પુરૂષાર્થના ક્ષેત્રને સાચા માર્ગે વાળવું જરૂરી છે.

ચલતી ચક્કી દેખકે

: ૨૩ :

એક જૈનશાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે, ' આ સંસારમાં રાગ અને દ્વેષની જોડલી છે.' એ જ કર્મબંધનનું બીજ છે અને તેથી જ આ સંસાર છે. હેમચંદ્રાચાર્યે પણ એ જ વાત કરી કે આ સંસારમાં કર્મબંધનનું કોઈ કારણ હોય તો તે મનની સાથે લાગેલાં રાગદ્વેષ છે. એ જો દૂર થાય

ગુસ્સો થઈ જાય છે. અગ્નિ એક રીતે ઘણો સારો
બહારની વસ્તુ બાળે પણ ક્રોધની જ્વાળા તો સીધી આત
બાળે છે. આ ક્રોધને કાબૂમાં લેવો પણ બહુ મુશ્કેલ
ગીતામાં કહ્યું છે કે તમે ક્રોધનું મૂળ તપાસશો તો તે આર
જ નીકળશે. જે વસ્તુનો લોભ થયો તે નહીં મળે
તમારા મનમાં ક્રોધની જ્વાળા નીકળવાની. ક્રોધ આ
થી જુદી જુદી પરિસ્થિતિ સર્જાય છે. સ્થૂળ ઇન્દ્રિ
પાછળ સૂક્ષ્મ ઇન્દ્રિયો છે. ત્વચા, આંખ, કાન જીભ
નાક આ બધી ઇન્દ્રિયોનું સ્થૂળ બહાર છે પણ સૂક્ષ્મ
અંદર છે. મન તો વળી એનાથી પણ પર છે. મન
થી બુદ્ધિ અને બુદ્ધિથી અંદર અંદર એ કામ
આસક્તિનો કાંટો ખૂંચી ગયેલો છે. કેટલાક એ કા
પ્રતિજ્ઞા લે છે પણ માત્ર પ્રતિજ્ઞાથી કાંઈ એ નીક
શકતો નથી. એક બારણેથી બહાર ન નીકળતાં બી
ડું કાઢે છે. આથી એને કાઢવા માટે એટલી જ ઝી
અણીદાર વસ્તુ જોઈએ. પેલો સાધુ એટલો બધો ગુસ
થઈ જાય છે કે ચાલતાં એનું મસ્તક એક સ્તંભ સા
થી અફળાય છે અને તે જ ક્ષણે તેનું મૃત્યુ થાય છે
મૃત્યુ પછી તે મહાઝેરી એવી સર્પયોનીમાં જન્મે છે અ
અનેક જીવોને રંજાડે છે. આટલું બધું એનું ખરાબ
પરિણામ આવે છે. બાહુબલી નામનો એક તપસ્વી વરસો
સુધી ઉગ્ર તપ કરે છે પણ આત્મજ્ઞાન થતું નથી. કારણ
ઊંડે ઊંડે અભિમાનનો કાંટો તેમનામાં રહી ગયો
છે. આમ મોટા મોટા તપસ્વીઓએ અઘોર તપ કર્યાં

ુસ્સો થઈ જાય છે. અગ્નિ એક રીતે ઘણો સારો
ાહારની વસ્તુ બાળે પણ ક્રોધની જ્વાળા તો સીધી આ
ાળે છે. આ ક્રોધને કાબૂમાં લેવો પણ બહુ મુશ્કેલ
ીતામાં કહ્યું છે કે તમે ક્રોધનું મૂળ તપાસશો તો તે આર
 નીકળશે. જે વસ્તુનો લોભ થયો તે નહીં મળે
મારા મનમાં ક્રોધની જ્વાળા નીકળવાની. ક્રોધ આ
છી જુદી જુદી પરિસ્થિતિ સર્જાય છે. સ્થૂળ ઇન્દ્રિ
ાછળ સૂક્ષ્મ ઇન્દ્રિયો છે. ત્વચા, આંખ, કાન જીભ
ાક આ બધી ઇન્દ્રિયોનું સ્થૂળ બહાર છે પણ સૂક્ષ્મ
ંદર છે. મન તો વળી એનાથી પણ પર છે. મન
ી બુદ્ધિ અને બુદ્ધિથી અંદર અંદર એ કામ
ાસક્તિનો કાંટો ખૂંચી ગયેલો છે. કેટલાક એ કા
તિજ્ઞા લે છે પણ માત્ર પ્રતિજ્ઞાથી કાંઈ એ નીક
તો નથી. એક બારણેથી બહાર ન નીકળતાં બી
ું કાઢે છે. આથી એને કાઢવા માટે એટલી જ ઝી
ણીદાર વસ્તુ જોઈએ. પેલો સાધુ એટલો બધો ગુસ
 જાય છે કે ચાલતાં એનું મસ્તક એક સ્તંભ સા
થી અફળાય છે અને તે જ ક્ષણે તેનું મૃત્યુ થાય
ુ પછી તે મહાઝેરી એવી સર્પયોનીમાં જન્મે છે અ
ાક જીવોને રંજાડે છે. આટલું બધું એનું ખરા
ણામ આવે છે. બાહુબલી નામનો એક તપસ્વી વરસો
ી ઉગ્ર તપ કરે છે પણ આત્મજ્ઞાન થતું નથી. કારણ
ંડે ઊંડે અભિમાનનો કાંટો તેમનામાં રહી ગયો
. આમ મોટા મોટા તપસ્વીઓએ અઘોર તપ કર્યાં

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] હંસ જેમ ભેળસેળવાળા
[illegible]માંથી પાણીને જુદું પાડી અને આરોગી લે છે અને
[illegible]ને આ કળા સહજ બની ગઈ છે તેમ આપણો હંસ
[illegible]ણ એવો બને કે જે ડગલે ને પગલે વહેવારની અનેક
[illegible]સ્તુઓ ભેળસેળ થઈ જાય છે તેમાંથી તત્ત્વને (દૂધને)
[illegible]હણ કરી લે અને નકામી વસ્તુને દૂર કરે.

સંતોની વાણી છે કે આવા મનુષ્યનું જીવન મન,
[illegible]ચન, કાયાના યોગે પુણ્યના અમૃતથી ભરપૂર હોય
[illegible], એથી એમના વિચાર અને વર્તનથી કોઈને નુકશાન
[illegible]તું નથી; તે નાનામાં નાના ગુણીનો આદર કરે છે અને
[illegible]જાના દુર્ગુણોને પોતાના માને છે. ટૂંકમાં જ્યારે દિવ્યતા
[illegible]ાપે છે ત્યારે પણ એને ખ્યાલ રહે છે કે આથી પણ
[illegible]શેષ તત્ત્વ મારે પ્રાપ્ત કરવાનું છે,

બીજી પણ એક વાત છે કે આપણો આદર્શ મહાન
[illegible]વો જોઈએ. એક વખત કોઈએ મહાત્માજીને પૂછ્યું
[illegible]બાપુ! જે આદર્શને પહોંચી ના શકાય એવા મોટા
[illegible]દર્શને પકડી રાખવાથી શું ફાયદો? ત્યારે તેમણે

[illegible]

[illegible] ઓઢવાં, બેસવાં, રહેવા, જાગવાં [illegible] જીવે. એટલે [illegible] દૂર કરીને એક માત્ર [illegible] તત્ત્વ જ ગ્રહણ કરે. હંસ જેમ ભેળસેળવાળા [illegible]માંથી પાણીને જુદું પાડી દૂધને આરોગી લે છે અને [illegible]ને આ કળા સહજ બની ગઈ છે તેમ આપણે હંસ [illegible]ણ એવા બને કે જે ડગલે ને પગલે વહેવારની અનેક સ્તુઓ ભેળસેળ થઈ જાય છે તેમાંથી તત્ત્વને (દૂધને) હણ કરી લે અને નકામી વસ્તુને દૂર કરે.

સંતોની વાણી છે કે આવા મનુષ્યનું જીવન મન, ચન, કાયાના યોગે પુણ્યના અમૃતથી ભરપૂર હોય , એથી એમના વિચાર અને વર્તનથી કોઈને નુકશાન તું નથી; તે નાનામાં નાના ગુણીનો આદર કરે છે અને જાના દુર્ગુણોને પોતાના માને છે. ટૂંકમાં જ્યારે દિવ્યતા ાપે છે ત્યારે પણ એને ખ્યાલ રહે છે કે આથી પણ શેષ તત્ત્વ મારે પ્રાપ્ત કરવાનું છે,

બીજી પણ એક વાત છે કે આપણો આદર્શ મહાન વો જોઈએ. એક વખત કોઈએ મહાત્માજીને પૂછ્યું બાપુ! જે આદર્શને પહોંચી ના શકાય એવા મોટા દર્શને પકડી રાખવાથી શું ફાયદો? ત્યારે તેમણે

જવાનું એમને માટે મરણું જ હતું. કેટલાક માણ
વસ્તુ નથી હોતી અને ત્યાગ કરે છે. એ શાંતિની વાત
પણ જેની પાસે અનેક સાધનો, પ્રલોભનો વ. છે. એ
ત્યાગ કરે છે ત્યારે તેની કિંમત જુદી જ હોય છે. આ
વૃત્તિ જ્ઞાનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.

આપણા મનને તપશ્ચર્યા [વ્રતો-નિયમો]થી તપાવવા
ના આવે તો મન ઢીલું થતું જાય છે. પણ જો એ
વારંવાર તાવવામાં આવે તો તેજસ્વી બને છે અ
ધારેલું કામ આપી શકે છે. રામચંદ્રજી રાજ્યકારણ
રહેતા છતાં એક સંત હતા તે એમણે સિદ્ધ કરી બતાવ
છે. કૈકેયીમાતામાં જે દોષ હતા, ઈર્ષા, લોભ, વહેમ
પાખંડ પેસી ગયાં હતાં તેને કાઢવા માટે તેમણે જુ
જ રીત અજમાવી એ માતાનું બહુ માન કર્યું. તેમ
આજ્ઞા શિરોમાન્ય કરી અને કહ્યું ; માતાજી! તમે કહ
તે જ બરાબર છે. પિતાજીને કહ્યુ : તમે મોહાંધ ના બનો
મારું કામ ભરત કરશે માટે વચન પાળો. અને પછ
ચૌદ વરસ સુધી વન્યપ્રજાનો સંપર્ક સાધ્યો; આની અસ
કૈકેયી ઉપર કેટલી બધી થઇ હશે? બીજાનો દોષ લૂછવાન
કેવી રીત હતી! રામ પાસે કોઈ રિદ્ધિ સિદ્ધિ હતી માટે
મહાન નહોતા પણ બીજાના દોષો પોતા પર ઓઢી લેતા
એટલે મહાન ગણાયા. માણસ ગમે તેવો દુષ્ટ લાગતો
હોય, દોષો આવી ગયા હોય તો પણ ઈશ્વર બેઠેલો છે
એ ભાવ બરાબર સમજાઇ જાય તો સમાજગત અને

જાતનું એમને માટે મરણું જ હતું. કેટલાક આપણે
મરતું નથી લોકો અને ત્યાગ કરે છે. એ શાળેની વાત
પણ જેની પાસે અનેક સાધનો, પ્રલોભનો વ. છે. એ
ત્યાગ કરે છે ત્યારે તેની કિંમત જુદી જ હોય છે. આ
વૃત્તિ જ્ઞાનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.

આપણા મનને તપશ્ચર્યા [યમો-નિયમો]થી ઘસવામાં
ના આવે તો મન ઢીલું થતું જાય છે. પણ જો એ
વારંવાર તાવવામાં આવે તો તેજસ્વી બને છે અ
ધારેલું કામ આપી શકે છે. રામચંદ્રજી રાજ્યકારણ
રહેતા છતાં એક સંત હતા તે એમણે સિદ્ધ કરી બતાવ્
છે. કૈકેયીમાતામાં જે દોષ હતા, ઈર્ષા, લોભ, વગેર
પાખંડ પેસી ગયાં હતાં તેને કાઢવા માટે તેમણે જુ
જ રીત અજમાવી એ માતાનું બહુ માન કર્યું. તેમ
આજ્ઞા શિરોમાન્ય કરી અને કહ્યું ; માતાજી ! તમે કહ
તે જ બરાબર છે. પિતાજીને કહ્યું : તમે મોહાંધ ના બને
મારું કામ ભરત કરશે માટે વચન પાળો. અને પછ
ચૌદ વરસ સુધી વન્યપ્રજાનો સંપર્ક સાધ્યો; આની અસ
કૈકેયી ઉપર કેટલી બધી થઇ હશે? બીજાનો દોષ લૂછવાન
કેવી રીત હતી! રામ પાસે કોઈ રિદ્ધિ સિદ્ધિ હતી માટે
મહાન નહોતા પણ બીજાના દોષો પોતા પર ઓઢી લેતા
એટલે મહાન ગણાયા. માણસ ગમે તેવો દુષ્ટ લાગતો
હોય, દોષો આવી ગયા હોય તો પણ ઈશ્વર બેઠેલો છે
એ ભાવ બરાબર સમજાઇ જાય તો સમાજગત અને

અભ્યુદય અને નિઃશ્રેયસ

૨૪

મનુષ્યનું જીવન એ એક મૂડી છે. એ મૂડી ધર્મના અવલંબનથી સાચવી શકાય. ધર્મનો સામાન્ય અર્થ જેમ ધારણ કરવું થાય છે તેમ તેનો વિશિષ્ટ અર્થ શરીર, કે જે જે સાધન છે તેની કાળજી રાખવી એવો થાય છે. આપણામાં જે ચેતન છે તેને લક્ષમાં રાખીને શરીર બહુ સુખશીલિયાપણા તરફ ન વળી જાય, તેમ બહુ કષ્ટમય ન બની જાય તે જોવાવું જોઇએ. મતલબ કે સમત્વ સચવાય તે રીતે એને જતન કરવું જોઈએ.

આ શરીરનું સાધન મેળવીને આપણે અભ્યુદય અને નિઃશ્રેયસ બન્ને સાધવાનાં છે. આપણાં શાસ્ત્રોમાં પારલૌકિક કલ્યાણને માટે કહેવામાં આવ્યું તેની સાથે ને સાથે અત્યારની સ્થિતિમાં સર્વનું શ્રેય કેમ થાય એ પણ કહેવામાં આવ્યું. આ નિઃશ્રેયનો ખ્યાલ રાખીને કરવામાં

અભ્યુદય અને નિ:શ્રેયસ

૨૪

મનુષ્યનું જીવન એ એક મૂડી છે. એ મૂડી ધર્મના અવલંબનથી સાચવી શકાય. ધર્મનો સામાન્ય અર્થ જેમ ધારણ કરવું થાય છે તેમ તેનો વિશિષ્ટ અર્થ શરીર, કે જે જે સાધન છે તેની કાળજી રાખવી એવો થાય છે. આપણામાં જે ચેતન છે તેને લક્ષમાં રાખીને શરીર બહુ સુખશીલિયાપણા તરફ ન વળી જાય, તેમ બહુ કષ્ટમય ન બની જાય તે જોવાવું જોઇએ. મતલબ કે સમત્વ સચવાય તે રીતે એને જતન કરવું જોઈએ.

આ શરીરનું સાધન મેળવીને આપણે અભ્યુદય અને નિ:શ્રેયસ બન્ને સાધવાનાં છે. આપણાં શાસ્ત્રોમાં પારલૌકિક કલ્યાણને માટે કહેવામાં આવ્યું તેની સાથે ને સાથે અત્યારની સ્થિતિમાં સર્વનું શ્રેય કેમ થાય એ પણ કહેવામાં આવ્યું. આ નિ:શ્રેયનો ખ્યાલ રાખીને કરવામાં

[illegible]
[illegible] હશે.

[illegible] ધર્મમાં મહત્ત્વના તત્ત્વો [illegible]
મૂળ સિદ્ધાંતો [illegible] શ્રેણીને નાની પ્રતિ
પડે છે. આવો [illegible] કોઈ નથી કે નાની
હેતી. પણ મૂળ વાતનો ખ્યાલ રાખતો. આ
[illegible] આચારને ભૂલીને ઉપરના ફોતરા માટે
કરે છે. [illegible] અને પાંગળના ઝઘડા કરે છે. કે
પ્રક્રિયાભેદને ખંડન કરી શકતા નથી. ગાદીઓ
સુધી ઝઘડ્યા કરે છે. પણ કાળાં બજાર, અની
પ્રતિષ્ઠા વ. બધું ચાલતું હોય છે તેને માટે કોઈ
થતી નથી. આ સ્થિતિથી સમાજ ચુંથાઈ ગયો છે
આપણે ત્યાં કોઈ માણસ અનીતિથી ચાલતો ત
કોઈને કોઈ કહેનારું મળતું છેવટે ધર્મ ગુરુ તો
જ. પણ હવે સ્થિતિ જુદી થઈ ગઈ છે. હજારો રૂ
ગમે તે રીતે કમાઈને પાંચસો ધર્માદા આપશે તો
ભૂલ બતાવવાને બદલે ધર્મવીરનું ઉપનામ આપવ
આવે છે. ધર્મનાં અને સમાજનાં બધાંય બંધન પૈ
ખાતર છોડી દેવાયાં છે. તેમાં કોઈ ધર્મ ગુરુઓએ ધ્યા
આપ્યું નથી.

આવી સ્થિતિમાં ગાંધીજી નામે એક પુરુષ પાક્યા
જેમણે ધર્મને નવું સ્વરૂપ આપ્યું. નવા
સંસ્થા ઊભી કરી. તેમાં

[illegible]
[illegible] નામે જેમની [illegible] હશે.

ત્યારે ધર્મમાં [illegible]
મૂળ સિદ્ધાંતો [illegible] નાની ક્રિ
પડે છે. [illegible] નથી કે નાની
હોતી. પણ મૂળ વાતનો [illegible]
થોડી [illegible] મૂકીને ઉપરના ખોખા માટે
કરે છે. [illegible] અને પાંગળના ઝઘડા કરે છે.
પ્રક્રિયાભેદને ખંડન કરી શકતા નથી. ગાદીઓ
સુધી ઝઘડ્યા કરે છે. પણ કાળાં બજાર, અની
પ્રતિષ્ઠા વ. બધું ચાલતું હોય છે તેને માટે કોઈ
થતી નથી. આ સ્થિતિથી સમાજ ગુંથાઈ ગયો છે
આપણે ત્યાં કોઈ માણસ અનીતિથી ચાલતો
કોઈને કોઈ કહેનારું મળતું છેવટે ધર્મ ગુરુ તો
જ. પણ હવે સ્થિતિ જુદી થઈ ગઈ છે. હજારો
ગમે તે રીતે કમાઈને પાંચસો ધર્માદા આપશે તો
ભૂલ બતાવવાને બદલે ધર્મવીરનું ઉપનામ આપવ
આવે છે. ધર્મનાં અને સમાજનાં બધાંય બંધન પૈ
ખાતર છોડી દેવાયાં છે. તેમાં કોઈ ધર્મ ગુરુઓએ ધ્યા
આપ્યું નથી.

આવી સ્થિતિમાં ગાંધીજી નામે એક પુરુષ પાક્યા
જેમણે ધર્મને નવું સ્વરૂપ આપ્યું. નવા
સંસ્થા ઊભી કરી. તેમાં

છે. આ સ
ણામાં જે
આને ગણત
સ્ત્રીજનને ના
નામે આવશે.
પછી કોઈ
સમજણપૂર્વક
અટકવાની ન
નાબૂદ કરવાનુ
છે. ચૂંટણીઓ
જુદા જુદા
વાદીઓ અને
આજે દુનિયા
મૂડીવાદ છે,
વાદ છે. આ
જાળવીને, સં

છે. આ સ
ણામાં જે
આને ગણ
સ્ત્રીજનને ના
નામે આવશે.
પછી કોઈ
સમજણપૂર્વક
અટકવાની ના
નાબૂદ કરવાનુ
છે. ચૂંટણીઓ
જુદા જુદા
વાદીઓ અને
આજે દુનિયા
મૂડીવાદ છે,
વાદ છે. આ
જાળવીને, સં

છીએ તેનું માની લઈએ કે ત્યારે પડેલા ખાડી ત
અને કોનો શ્રેય આપણી બુદ્ધિને ફાળે અને શ્રેય ત
સાધના કરી હોય કે તેને ભાગ્યને ફાળે માની દ
છીએ. આ આપણો ગોટાળામાં મોટો ભાગ છે. સાધ
ફળ સિદ્ધિ નથી પણ સાધનાનું ફળ સ્વરૂપ આવવા
તેવા ઝંઝાવાતમાં કેટલા ઝાટકા ખાઈ શકીએ છીએ
છે. આપણે સાધનાનું ફળ સિદ્ધિ માનીએ છીએ
શબ્દોમાં પુરુષાર્થના ફળને પ્રારબ્ધ માનીએ છીએ, શ
જ કોઈ વખત સફળતા નથી મળતી તો નિમિત્તનો દો
કાઢવા બેસી જઈએ છીએ અથવા તો વ્યક્તિ ઉપર બ
સઘળો આરોપ મૂકી દઈએ છીએ.

આમાંથી જ રાગ અને દ્વેષ બંધાય છે. રાગ એટલે મોહ અને દ્વેષ એટલે ઘૃણા મોહ અને ઘૃણાનું નામ છે સંસાર. રાગ અને દ્વેષનો અભાવ એનું નામ મોક્ષ. સુખ–દુઃખ વચ્ચે સ્થિરતા ટકાવી રાખવી એ છે સમ્યક્ ભાવ. અને ઇચ્છિત ફળ નીપજે કે ના નીપજે છતાંય આઘાત–પ્રત્યાઘાતોમાંથી થોડા જ પુરુષાર્થથી માનસિક સ્થિરતા ટકાવી રાખવાનો યોગ મળે તે છે સાચી સાધના, ખૂબ લપડાકો પડ્યા પછી ચેતીએ તે કાચી સાધના છે. પણ સહેજ ઝોકું આવેને ચેતી જઈએ તે પાકી સાધના છે.

કેટલીકવાર આપણે ક્યાં છીએ તેનું માપ કાઢી શકતા નથી અને બુદ્ધિ ઉપર આધાર રાખીએ છીએ. પણ બુદ્ધિ

છીએ તેનું માની જાય કે ત્યારે પડેલા ભાગી ભ
અને કોનો ... આપણી બુદ્ધિને ફાળે અને શું ત
સાધના કરી હોય કે તેને ઓળખીને ફાળે માની ત
છીએ. આ આપણો ઘણામાં મોટો ભાગ છે. સાધ
ફળ સિદ્ધિ નથી પણ સાધનાનું ફળ સ્વસ્થ રાખવા
તેવા ઝંઝાવાતમાં કેટલા અડોલ રહી શકીએ છીએ
છે. આપણે સાધનાનું ફળ સિદ્ધિ માનીએ છીએ, શ
શબ્દોમાં પુરૂષાર્થના ફળને પ્રારબ્ધ માનીએ છીએ; એટ
જ કોઈ વખત સફળતા નથી મળતી તો નિમિત્તનો દો
કાઢવા બેસી જઈએ છીએ અથવા તો વ્યક્તિ ઉપર જ
સઘળો આરોપ મૂકી દઈએ છીએ.

આમાંથી જ રાગ અને દ્વેષ બંધાય છે. રાગ એટલે મોહ અને દ્વેષ એટલે ઘૃણા મોહ અને ઘૃણાનું નામ છે સંસાર. રાગ અને દ્વેષનો અભાવ એનું નામ મોક્ષ. સુખ-દુઃખ વચ્ચે સ્થિરતા ટકાવી રાખવી એ છે સમ્યક્ ભાવ. અને ઇચ્છિત ફળ નીપજે કે ના નીપજે છતાંય આઘાત-પ્રત્યાઘાતોમાંથી થોડા જ પુરૂષાર્થથી માનસિક સ્થિરતા ટકાવી રાખવાનો યોગ મળે તે છે સાચી સાધના, ખૂબ લપડાકો પડ્યા પછી ચેતીએ તે કાચી સાધના છે. પણ સહેજ ઝોકું આવે ને ચેતી જઈએ તે પાકી સાધના છે.

કેટલીકવાર આપણે ક્યાં છીએ તેનું માપ કાઢી શકતા નથી અને બુદ્ધિ ઉપર આધાર રાખીએ છીએ. પણ બુદ્ધિ

એક વરસ, બે વરસ, ચાર વરસ એમ પસાર થાય છે. ધર્મક્રિયાઓ પણ ભૂલાઈ ગઈ છે. શિષ્યો જુવે છે કે હવે આ ગુરુપદે રહેવાને લાયક રહ્યા નથી એટલે એક પછી એક ચાલ્યા જાય છે. માત્ર એક પંથક નામનો શિષ્ય બાકી રહે છે. તેણે શ્રદ્ધા રાખીને સેવા ચાલુ રાખી છે. સારામાં સારાં મિષ્ટ ભોજન લાવે અને ગુરુને આપે પણ પોતે તો તદ્દન સાદું જ ખાય અને સંયમથી રહે.

માણસ પોતાના સારાં કામ છુપાવે અને ખરાબ કામ સમાજમાં ખુલ્લાં મૂકે તો સમાજને શુદ્ધ કરવામાં ઘણો ફાળો આપી શકે. આજે જૈનોનું મહાપર્વ સંવત્સરી છે. ઉપવાસ કરવો જોઈએ, છતાં પણ ગુરુ તો મિષ્ટાન-વાળી રસોઈ આરોગીને પ્રતિક્રમણ વખતે પણ ઘોર નિદ્રામાં પોઢયા છે. બીજી બાજુ પંથક સંવત્સરી પ્રતિ-ક્રમણ (જૈનધાર્મિક વિધિ) કરે છે. બારે માસનું સરવૈયું તપાસે છે, મનમાં ગુરૂ પ્રત્યે જરા પણ રોષ નથી. એક જ શ્રદ્ધા છે કે ગુરુ એક દિવસ જાગશે. હું પણ સમાજ-નું અને એમનું એક અંગ છું. એમની ભૂલ એ મારી ભૂલ છે. પ્રતિક્રમણ કર્યો પછી ગુરૂના ચરણની રજ લેવા જાય છે પણ જ્યાં ચરણસ્પર્શ થયો કે ગુરૂ જાગી ગયા ક્રોધનો પાર ન રહ્યો. કહેવા લાગ્યા : 'અરે પાપી! કેમ મને જગાડયો?' 'ગુરૂજી માફ કરો. આજનો દિવસ એવો છે. એટલે મને થયુ કે ગુરૂની ક્ષમા સાથે ચરણરજ લઈ લઉં....' 'હેં....આજે સંવત્સરી છે?'....એ વિચાર

એક વરસ, બે વરસ, ચાર વરસ એમ પસાર થાય છે. ધર્મક્રિયાઓ પણ ભૂલાઈ ગઈ છે. શિષ્યો જુવે છે કે હવે આ ગુરુપદે રહેવાને લાયક રહ્યા નથી એટલે એક પછી એક ચાલ્યા જાય છે. માત્ર એક પંથક નામનો શિષ્ય બાકી રહે છે. તેણે શ્રદ્ધા રાખીને સેવા ચાલુ રાખી છે. સારામાં સારાં મિષ્ટ ભોજન લાવે અને ગુરુને આપે પણ પોતે તો તદ્દન સાદું જ ખાય અને સંયમથી રહે.

માણસ પોતાના સારાં કામ છુપાવે અને ખરાબ કામ સમાજમાં ખુલ્લાં મૂકે તો સમાજને શુદ્ધ કરવામાં ઘણો ફાળો આપી શકે. આજે જૈનોનું મહાપર્વ સંવત્સરી છે. ઉપવાસ કરવો જોઈએ, છતાં પણ ગુરુ તો મિષ્ટાન-વાળી રસોઈ આરોગીને પ્રતિક્રમણ વખતે પણ ઘોર નિદ્રામાં પોઢયા છે. બીજી બાજુ પંથક સંવત્સરી પ્રતિ-ક્રમણ (જૈનધાર્મિક વિધિ) કરે છે. બારે માસનું સરવૈયું તપાસે છે, મનમાં ગુરૂ પ્રત્યે જરા પણ રોષ નથી. એક જ શ્રદ્ધા છે કે ગુરુ એક દિવસ જાગશે. હું પણ સમાજ-નું અને એમનું એક અંગ છું. એમની ભૂલ એ મારી ભૂલ છે. પ્રતિક્રમણ કર્યો પછી ગુરૂના ચરણની રજ લેવા જાય છે પણ જ્યાં ચરણસ્પર્શ થયો કે ગુરૂ જાગી ગયા ક્રોધનો પાર ન રહ્યો. કહેવા લાગ્યા : 'અરે પાપી! કેમ મને જગાડયો?' 'ગુરૂજી માફ કરો. આજનો દિવસ એવો છે. એટલે મને થયુ કે ગુરૂની ક્ષમા સાથે ચરણરજ લઈ લઉં....' 'હેં....આજે સંવત્સરી છે?'....એ વિચાર

[illegible]

પડે તો તેમાં સંકોચાઈ જવાય. આમ જ્યારે એ સંકોચાઈ જાય છે ત્યારે આપણને એમ લાગે કે આ એક જડ જેવું પડછું છે પણ એનાં બીજાં અંગો કાયમ હોય છે. તેમ આ તપ, વ્રત, કે નિયમ વિષયોથી રક્ષણ મેળવવા માટેની એક ઢાલ છે. પણ મુગકાંટાને જેમ હાથથી પકડીને બીજી દિશા તરફ લઈ ગયા હોય તેના જેવું આ વિષયોનું બને છે.

તપથી વિષયો દૂર ગયા હોય તેમ લાગે છે પણ જેમ સોનું તકલાદી હોય છે ત્યારે વધુ ચળકે છે પણ કસોટી કરીએ તો પરખાઈ જાય છે. તેમ તપસ્વીઓની પણ વખત આવતાં કસોટી થઈ જાય છે. આ કંઈ સામાન્ય માણસની વાત . નથી કરતો, પણ મહાન તપસ્વી કે જે પોતાના તપથી આખા વિશ્વને ડોલાવી શકે છે તેઓ પણ વિષયથી પડી ગયાના પ્રસંગો બન્યા છે.

વિશ્વામિત્ર જેવા પ્રખર તપસ્વી જે એક વખત રામ-લક્ષ્મણ જેવા કલૈયા કુમારોને દશરથ પાસેથી છોડાવી રાક્ષસોની સામે લડવા લાવી શક્યા, તેવા યોગી પણ એક અપ્સરામાં લુબ્ધ થઈ ગયા! ત્યારે આ બધામાંથી બચવાનો

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] વિષયોનું છે.
[illegible] માટે કે પ્રહાર કે શસ્ત્ર
પડે તો તેમાં સંકોચાઈ જવાય. આમ જ્યારે એ સંકોચાઈ
જાય છે ત્યારે આપણને એમ લાગે કે આ એક જડ બોખું
પડ્યું છે પણ એનાં બીજાં અંગો કાયમ હોય છે. તેમ આ
તપ, વ્રત, કે નિયમ વિષયોથી રક્ષણ મેળવવા માટેની એક
ઢાલ છે. પણ ધ્રુવકાંટાને જેમ હાથથી પકડીને બીજી દિશા
તરફ લઈ ગયા હોય તેના જેવું આ વિષયોનું બને છે.

તપથી વિષયો દૂર ગયા હોય તેમ લાગે છે પણ
જેમ સોનું તકલાદી હોય છે ત્યારે વધુ ચળકે છે પણ
કસોટી કરીએ તો પરખાઈ જાય છે. તેમ તપસ્વીઓની
પણ વખત આવતાં કસોટી થઈ જાય છે. આ કંઈ સામાન્ય
માણસની વાત . નથી કરતો, પણ મહાન તપસ્વી કે જે
પોતાના તપથી આખા વિશ્વને ડોલાવી શકે છે તેઓ પણ
વિષયથી પડી ગયાના પ્રસંગો બન્યા છે.

વિશ્વામિત્ર જેવા પ્રખર તપસ્વી જે એક વખત રામ-
લક્ષ્મણ જેવા કલૈયા કુમારોને દશરથ પાસેથી છોડાવી
રાક્ષસોની સામે લડવા લાવી શક્યા, તેવા યોગી પણ એક
અપ્સરામાં લુબ્ધ થઈ ગયા! ત્યારે આ બધામાંથી બચવાનો

મૂકી જાય છે તેમ આપણું ઉપલું મન તૈયાર કર્યું
પણ વખત આવતાં કે નિમિત્ત મળતાં ભૂલી જવાર

આ વસ્તુ અભ્યાસથી આવી શકે. અભ્યાસ
ત્યારે વૈરાગ્યને આવતાં વાર લાગતી નથી. ભર્તૃ
અભ્યાસ થયો ત્યારે તે જાગી ગયો. તેણે જોયું
જેના તરફ આકર્ષાયો છું તે બીજા તરફ આસક્ત
ત્યારે બીજો ત્રીજી તરફ આસક્ત થયો. આ બધાનુ
વિકાર છે, માટે એને કાઢું. વ્યક્તિને દોષ શા માટે ?
જે વસ્તુનો સ્વભાવ બદલાઈ જાય તેનું નામ વિકાર ક
હૃદયમાં અને દૃષ્ટિમાં ન રહે તે વિકાર કહેવાય. ?
માણસમાં ન રહે અને ચૈતન્ય પણ ન રહે ત્યારે
વિકાર વ્યાપે છે.

રામકૃષ્ણ પરમહંસ શારદામણિ દેવીને પરણીને :
તે રાત્રે તેમને ખૂબ આસક્તિ જન્મી; ત્યાં એક :
અંતરમાં ઊઠ્યો; "પછી શું ? જો ઉપભોગ કરવાને
ઉપયોગ કરું તો ? આ શરીર તો રૂપાળુ દેખાય છે.
ઇન્દ્રિયો દ્વારા ઉપયોગી શકાય. પણ અંદર જે
પરમતત્ત્વ પડ્યું છે તેને કેમ બગાડી શકાય ? એ
એવું છે કે જેને સંયોગ અને વિયોગની ગ્રંથી
નથી. જેનાથી મૃત્યુ થયા પછી પણ એક બીજાની અ
યતા કેળવી સકાય છે એવી અનુપમ વસ્તુ શા માટે કેળવ
આમ વિચાર કરતાં કરતાં જાગી જાય છે. દેવીમાંથી
ત્વના દર્શન કરે છે. દેવી પણ ખરેખર દેવી જ
તે સમજી જાય છે અને દેવના વિકાસમાં સહાયો અ

ભૂલી જાય છે તેમ આપણું ઉપલું મન તૈયાર કર્યું
પણ વખત આવતાં કે નિમિત્ત મળતાં ભૂલી જવાય

આ વસ્તુ અભ્યાસથી આવી શકે. અભ્યાસ
ત્યારે વૈરાગ્યને આવતાં વાર લાગતી નથી. ભર્તૃ
અભ્યાસ થયો ત્યારે તે જાગી ગયો. તેણે જોયું
જેના તરફ આકર્ષાયો છું તે બીજા તરફ આસક્ત
ત્યારે બીજો ત્રીજી તરફ આસક્ત થયો. આ બધાનું
વિકાર છે, માટે એને કાઢું. વ્યક્તિને દોષ શા માટે ?
જે વસ્તુનો સ્વભાવ બદલાઈ જાય તેનું નામ વિકાર ક
હૃદયમાં અને દૃષ્ટિમાં ન રહે તે વિકાર કહેવાય. ?
માણસમાં ન રહે અને ચૈતન્ય પણ ન રહે ત્યારે
વિકાર વ્યાપે છે.

રામકૃષ્ણ પરમહંસ શારદામણિ દેવીને પરણીને
તે રાત્રે તેમને ખૂબ આસક્તિ જન્મી; ત્યાં એક
અંતરમાં ઊઠ્યો; "પછી શું ? જો ઉપભોગ કરવાને
ઉપયોગ કરું તો ? આ શરીર તો રૂપાળું દેખાય છે.
ઇન્દ્રિયો દ્વારા ઉપયોગી શકાય. પણ અંદર જે
પરમતત્ત્વ પડ્યું છે તેને કેમ બગાડી શકાય ? એ
એવું છે કે જેને સંયોગ અને વિયોગની ગ્રંથી
નથી. જેનાથી મૃત્યુ થયા પછી પણ એક બીજાની અ
યતા કેળવી સકાય છે એવી અનુપમ વસ્તુ શા માટે કેળવ
આમ વિચાર કરતાં કરતાં જાગી જાય છે. દેવીમાંથી
ત્વના દર્શન કરે છે. દેવી પણ ખરેખર દેવી જ
તે સમજી જાય છે અને દેવના વિકાસમાં સહાયો અ

જન્મદિને

: ૨૯ :

પોતાની વર્ષગાંઠના પ્રભાતે મહારાજશ્રીએ પોતાનું મનોમંથન વ્યકત કરતાં જણાવ્યું કે કાળનું ચક્ર પોતાની ગતિ થોભાવ્યા સિવાય ચાલ્યું જ જાય છે. એની વચ્ચે આવતા અંતરાયોને છેદી ભેદીને તે આગળ ધપે છે. માનવીએ એની સાથે જ કૂચ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પણ જ્યારે એ ગતિ સાથે ચાલી શકતો નથી ત્યારે જેમ કોઈ ગળીયા બળદને સારા બળદ સાથે જોડ્યો હોય અને ભાર ખેંચવાનો આવે ત્યારે બેસી જાય છે, અગર એને પરાણે ખેંચાવું પડે છે; તેમ માણસ કાળની સાથે થઈ શકતો નથી ત્યારે એને ખેંચાવું પડે છે. પણ જ્યારે એ કાળ કરતાં આગળ ફાળ ભરે ત્યારે જીતી જાય છે; પછી ... નો ભાર ખેંચવો પડતો નથી.

...મ અને મરણ એ તો જિંદગીનાં અમુક પ્રકારનાં ... આજે શ્રાવણી પૂર્ણિમા અથવા બળેવ એ મારી

જન્મદિને

: ૨૯ :

પોતાની વર્ષગાંઠના પ્રભાતે મહારાજશ્રીએ પોતાનું મનોમંથન વ્યકત કરતાં જણાવ્યું કે કાળનું ચક્ર પોતાની ગતિ થોભાવ્યા સિવાય ચાલ્યું જ જાય છે. એની વચ્ચે આવતા અંતરાયોને છેદી ભેદીને તે આગળ ધપે છે. માનવીએ એની સાથે જ કૂચ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પણ જ્યારે એ ગતિ સાથે ચાલી શકતો નથી ત્યારે જેમ કોઈ ગળીયા બળદને સારા બળદ સાથે જોડયો હોય અને ભાર ખેંચવાનો આવે ત્યારે બેસી જાય છે, અગર એને પરાણે ખેંચાવું પડે છે; તેમ માણસ કાળની સાથે થઈ શકતો નથી ત્યારે એને ખેંચાવું પડે છે. પણ જ્યારે એ કાળ કરતાં આગળ ફાળ ભરે ત્યારે જીતી જાય છે; પછી ... નો ભાર ખેંચવો પડતો નથી.

...મ અને મરણ એ તો જિંદગીનાં અમુક પ્રકારનાં ... આજે શ્રાવણી પૂર્ણિમા અથવા બળેવ એ મારી

[illegible]

રાખે કે વિચારો જેવી અહિંસાના હોય છે, પણ એ કંઈ બહુ વહેવારૂ નથી, કારણ કે વર્તનમાં હોતું નથી. આ માન્યતા કંઈ પૂર્વગ્રહોથી જ ઊભી થઇ છે એમ નહિ કહી શકીએ. ગ્રાહકોની સચ્ચાઈ એટલી સ્પષ્ટ નથી હોતી. તોલ પુરો આપશે, જુઠું તો કરશે જ નહિ–એવો વિશ્વાસ નથી એવો આપણે એકરાર કરવો જોઈએ. એટલા માટે આપણે આપણી જાતનું નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ પછી ગામડામાં રહેતા હોઈએ કે શહેરમાં રહેતા હોઇએ એની અસર પોતાને અને આસપાસ બધાને થશે. જો પરંપરાગત ક્રિયાઓ કરીને આત્મવિશ્વાસ લઈ લઇશું તો પાછળ પડી જઈશું.

આજે આપણી સામે બીજી પણ એક જવાબદારી છે. સાધ્ય અને સાધનના ખ્યાલે જે આજે દેશમાં ચાલે છે તેમાં જૈનો એનાથી અલિપ્ત રહેશે તો અહિંસાની વ્યાપકતા નહિ આવે, પરિણામે પોતાને જ સહન કરવાનું [illegible] કરી

[illegible]

[illegible] લાગે છે કે તેમના [illegible] રાખો કે વિચારો જેવી અહિંસાના [illegible] છે, પણ એ કંઈ બહુ વફાદાર નથી, કારણ કે વર્તનમાં હોતું નથી. આ માન્યતા કંઈ પૂર્વગ્રહોથી જ ઊભી થઇ છે એમ નહિ કહી શકીએ. વ્રતોની સફાઈ એટલી સ્પષ્ટ નથી હોતી. તોલ પુરો આપશે, જુઠું તો કરશે જ નહિ–એવો વિશ્વાસ નથી એવો આપણે એકરાર કરવો જોઈએ. એટલા માટે આપણે આપણી જાતનું નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ પછી ગામડામાં રહેતા હોઈએ કે શહેરમાં રહેતા હોઇએ એની અસર પોતાને અને આસપાસ બધાંને થશે. જો પરંપરાગત ક્રિયાઓ કરીને આત્મવિશ્વાસ લઈ લઇશું તો પાછળ પડી જઈશું.

આજે આપણી સામે બીજી પણ એક જવાબદારી છે. સાધ્ય અને સાધનના ખ્યાલે જે આજે દેશમાં ચાલે છે તેમાં જૈનો એનાથી અલિપ્ત રહેશે તો અહિંસાની વ્યાપકતા નહિ આવે, પરિણામે પોતાને જ સહન કરવાનું [illegible] કરી

કોઈ સહન કરતો નથી એટલે સત્ય અને અહિંસા
જોખમાય છે. જો સત્યથી બીજાને હાનિ પહોંચતી
કે મુશ્કેલીમાં મૂકાવું પડતું હોય તો મૌન રહેવું
છે. બીજાને ભોગે અહિંસા પાળી શકાય જ ની
"મારી જાતના ભોગે અહિંસા પાળીશ. મારી જાત એ
સગાં સંબંધી પાડોશી કોઈને સહેજ પણ ત્રાસ આ
સિવાય અહિંસા પાળીશ." ઘણા લોકો ક્રિયામાં અહિં
પાળે છે, પણ ભાવમાં પાળતા નથી. ભાવમાં કરેલી હિં
કોઈ રીતે ક્ષમ્ય નથી. મેઘરથ [શિબિ] રાજાનો પ્રસ
છે. પારેવું આવીને ખોળામાં લપાઈ જાય છે. બા
પોતાના ખાજની માગણી કરે છે, પણ શરણાર્થીને કે
તરછોડાય? એટલે પોતાનું માંસ આપવા તૈયાર થાય
પ્રાણ જવા સુધીની તૈયારી બતાવે છે. પ્રજાએ ઘણું કહ
કે આપ જીવશો તો ઘણાને જીવાડી શકશો, ઘણો ધર્મ
પાળી શકશો. એટલે ખાટકીને ત્યાંથી માંસ લાવીને તોળ
આપીએ. પણ રાજાએ કહ્યું કે ધર્મ પાળવો હોય તે
પોતાના ભોગે અહિંસા ના પાળી શકાય.

સત્યાર્થી પુરુષ ઊંડામાં ઊંડું ચિંતન કરતો હશે.
ભૂલ જણાય તો પાછો વળતો હશે. કોઈને અન્યાય કર્યો
હશે તો માફી પણ માગી લેશે. તેને મોટપ કે નાનપનો
કોઈ સવાલ નડતો નહિ હોય. રાજકોટમાં ગાંધીજીએ
ઉપવાસ કર્યા તેમાં મોરીસ-ગ્વાયરે જે ચુકાદો આપ્યો
તેમાં ગાંધીજીની જીત થઈ. પરંતુ ગાંધીજીને પોતાનું

કોઈ સહન કરતો નથી એટલે સત્ય અને અહિંસા બ
જોખમાય છે. જો સત્યથી બીજાને હાનિ પહોંચતી હે
કે મુશ્કેલીમાં મૂકાવું પડતું હોય તો મૌન રહેવું સ
છે. બીજાને ભોગે અહિંસા પાળી શકાય જ નહીં
"મારી જાતના ભોગે અહિંસા પાળીશ. મારી જાત એ
સગાં સંબંધી પાડોશી કોઈને સહેજ પણ ત્રાસ આ
સિવાય અહિંસા પાળીશ." ઘણા લોકો ક્રિયામાં અહિં
પાળે છે, પણ ભાવમાં પાળતા નથી. ભાવમાં કરેલી હિં
કોઈ રીતે ક્ષમ્ય નથી. મેઘરથ [શિબિ] રાજાનો પ્રસ
છે. પારેવું આવીને ખોળામાં લપાઈ જાય છે. બા
પોતાના ખાજની માગણી કરે છે, પણ શરણાર્થીને કે
તરછોડાય? એટલે પોતાનું માંસ આપવા તૈયાર થાય છે
પ્રાણ જવા સુધીની તૈયારી બતાવે છે. પ્રજાએ ઘણું કહ
કે આપ જીવશો તો ઘણાને જીવાડી શકશો, ઘણો ધર્મ
પાળી શકશો. એટલે ખાટકીને ત્યાંથી માંસ લાવીને તોળ
આપીએ. પણ રાજાએ કહ્યું કે ધર્મ પાળવો હોય તે
પોતાના ભોગે અહિંસા ના પાળી શકાય.

સત્યાર્થી પુરુષ ઉંડામાં ઉંડું ચિંતન કરતો હશે.
ભૂલ જણાય તો પાછો વળતો હશે. કોઈને અન્યાય કર્યો
હશે તો માફી પણ માગી લેશે. તેને મોટપ કે નાનપનો
કોઈ સવાલ નડતો નહિ હોય. રાજકોટમાં ગાંધીજીએ
ઉપવાસ કર્યા તેમાં મોરીસ-ગ્વાયરે જે ચુકાદો આપ્યો
તેમાં ગાંધીજીની જીત થઈ. પરંતુ ગાંધીજીને પોતાનું

કોઈ કામ કરતો હોય તો મારી પ્રતિષ્ઠા ઓછી થશે એ માનીને એને આગળ પણ આવવા દેતો નથી. આમ ધીમે ધીમે તે ભૂલો કરતો જાય છે અને એથી એના પોતાના આત્માનું પતન થાય છે. એટલે જ શાસ્ત્રોએ કહ્યું છે કે તમે નિર્બળ એટલે કાયર નહીં પણ અભિમાન આગળ માન અને મોટાઈ આગળ નિર્બળ થાવ. કારણ કે એવા નિર્બળનું બળ રામ બની રહે છે; એક કીડી કે વનસ્પતિમાં પણ અનંત શક્તિ પડેલી છે. તે પણ અભિમાન કરે કે મારા જેવું કોઈ નથી તો તેની કોડીનીય કિંમત રહેતી નથી. તેવી જ રીતે વ્યક્તિગત જીવન જીવનાર પણ એમ વિચારે કે, 'હું ઊંચો છું, હું ભક્ત છું, હું આવો છું,' તો તે વિકાસ પામી શકતો નથી.

જૈન ગ્રંથોમાં એક વાત આવે છે. આંધળાના ટોળામાં એક હાથી લાવવામાં આવે છે. પછી પૂછવામાં આવે છે કે ભાઈઓ હાથી કેવો છે? એટલે એક જણે કહ્યું: 'થાંભલા જેવો' કારણ કે એણે પગનો સ્પર્શ કર્યો હતો. બીજાએ કહ્યું: 'સુપડા જેવો' કારણ કે એણે કાનનો સ્પર્શ કર્યો. ત્રીજાએ કહ્યું: 'સાંબેલા જેવો' કારણ કે એણે સૂંઢનો સ્પર્શ કર્યો. આમ બધા પોતપોતાને સંપૂર્ણ માનીને અંદરો અંદર ઝઘડવા લાગ્યા. જો કે સાચા તો સૌ હતા, પણ પોતપોતાના મર્યાદિત જ્ઞાનમાં સત્ય હંમેશાં સાપેક્ષ અને મર્યાદિત હોય છે. વળી તેનો કોઈ ખાસ આકાર નથી એટલે સાકારી મનુષ્ય નિરાકારીને આંબવા મથે તે કેમ ચાલે? જેમ કૂવાનો દેડકો સમુદ્રનું માપ

કોઈ કામ કરતો હોય તો મારી પ્રતિષ્ઠા ઓછી થશે એમ માનીને એને આગળ પણ આવવા દેતો નથી. આમ ધીમે ધીમે તે ભૂલો કરતો જાય છે અને એથી એના પોતાના આત્માનું પતન થાય છે. એટલે જ શાસ્ત્રોએ કહ્યું છે કે તમે નિર્બળ એટલે કાયર નહીં પણ અભિમાન આગળ માત અને મોટાઈ આગળ નિર્બળ થાવ. કારણ કે એવા નિર્બળનું બળ રામ બની રહે છે; એક કીડી કે વનસ્પતિમાં પણ અનંત શક્તિ પડેલી છે. તે પણ અભિમાન કરે કે મારા જેવું કોઈ નથી તો તેની કોડીનીય કિંમત રહેતી નથી. તેવી જ રીતે વ્યક્તિગત જીવન જીવનાર પણ એમ વિચારે કે, 'હું ઊંચો છું, હું ભક્ત છું, હું આવો છું,' તો તે વિકાસ પામી શકતો નથી.

જૈન ગ્રંથોમાં એક વાત આવે છે. આંધળાના ટોળામાં એક હાથી લાવવામાં આવે છે. પછી પૂછવામાં આવે છે કે ભાઈઓ હાથી કેવો છે? એટલે એક જણે કહ્યું: 'થાંભલા જેવો' કારણ કે એણે પગનો સ્પર્શ કર્યો હતો. બીજાએ કહ્યું: 'સુપડા જેવો' કારણ કે એણે કાનનો સ્પર્શ કર્યો. ત્રીજાએ કહ્યું: 'સાંબેલા જેવો' કારણ કે એણે સૂંઢનો સ્પર્શ કર્યો. આમ બધા પોતપોતાને સંપૂર્ણ માનીને અંદરો અંદર ઝઘડવા લાગ્યા. જો કે સાચા તો સૌ હતા, પણ પોતપોતાના મર્યાદિત જ્ઞાનમાં સત્ય હંમેશાં સાપેક્ષ અને મર્યાદિત હોય છે. વળી તેનો કોઈ ખાસ આકાર નથી એટલે સાકારી મનુષ્ય નિરાકારીને આંબવા મથે તે કેમ ચાલે? જેમ કૂવાનો દેડકો સમુદ્રનું માપ

પુણ્ય અને ધર્મ

:૩૨:

આજે જનતા ધર્મ અને વહેવારને જુદાં ગણીને ચાલે છે. સારા ગણાતા વિચારકો પણ એમ માનીને ચાલે છે કે; ધર્મને મેળવવો હોય તો વહેવાર છોડવો જ રહ્યો. આનું પરિણામ એ આવે છે કે; ઘણા સારા ગણાતા સેવકો નિષ્ક્રિય બની જાય છે, ધર્મને આચરવો એ સહેલી વાત નથી, એટલે આપણા મહાપુરુષોએ તેનું આચરણ સહેલું બને તે માટે ક્રમવાર પગથિયા આપ્યાં અને કહ્યું કે પ્રથમ દયા રાખતાં શીખો. કોઈનું ભલું કરતાં શીખો, સેવા કરવાનું શીખો, અને એમ કરતાં કરતાં પુણ્યની દૃષ્ટિ મેળવી લો. એ દૃષ્ટિ મેળવ્યા પછી જ ધર્મની ભૂમિકામાં પ્રવેશી શકાય છે.

પુણ્ય અને ધર્મ

: ૩૨ :

આજે જનતા ધર્મ અને વહેવારને જુદાં ગણીને ચાલે છે. સારા ગણાતા વિચારકો પણ એમ માનીને ચાલે છે કે; ધર્મને મેળવવો હોય તો વહેવાર છોડવો જ રહ્યો. આનું પરિણામ એ આવે છે કે; ઘણા સારા ગણાતા સેવકો નિષ્ક્રિય બની જાય છે, ધર્મને આચરવો એ સહેલી વાત નથી, એટલે આપણા મહાપુરૂષોએ તેનું આચરણ સહેલું બને તે માટે ક્રમવાર પગથિયા આપ્યાં અને કહ્યું કે પ્રથમ દયા રાખતાં શીખો. કોઈનું ભલું કરતાં શીખો, સેવા કરવાનું શીખો, અને એમ કરતાં કરતાં પુણ્યની દૃષ્ટિ મેળવી લો. એ દૃષ્ટિ મેળવ્યા પછી જ ધર્મની ભૂમિકામાં પ્રવેશી શકાય છે.

...ુ અનીતિ કરવા તરફ પ્રેરાશે તો ધર્મી નહિ કહીએ. જેમ એક બાળકને પેંડો આપી કોઈ માણ
સોનાની કડલી કાઢી લે અને બાળક તે પેંડાથી રાજી થા
એટલે તેણે ધર્મ કર્યો એમ નહિ કહીએ, તેવું જ આ દાનનું છે.

બીજી બાજુ પેલા માણસે પ્રમાણિક ધંધો કર્યો અને
કંઈ ન બચાવ્યું જેથી દાન ન આપી શક્યો. મતલબ કે;
સમાજમાંથી ખોટી રીતે લીધું નહિ તો પછી આપવાનું
રહેતું જ નથી. આવા માણસને આપણે સાચો ધર્મી
કહી શકીશું.

તેવી જ રીતે એક માણસને લોટરી લાગી એટલે
જનતા તેને તરત જ પુણ્યશાળી કહી દેશે. સોના ખિસ્સામાંથ
કાઢી એકને પચાસ આપ્યા. એમાં પુણ્યની વાત ક
રહી? છતાંય માની લો કે પુણ્યથી મળ્યા તો પણ
આધાર તો પૈસા મળ્યા પછી તે વ્યક્તિની સ્થિતિ
. પહેલાં તેનામાં જે સદાચાર હતા, સંયમ હ
ક્તિ હતી તે બધું પૈસા આવ્યા પછી ચાલ્યું ગયું અ
ંદ તથા ભોગ વધ્યા તો આપણે તેને શું કહીશું?

મદ વધે વિકારો વધે, ઘટે ગુણ અને જ્ઞાન
તે ધન પુણ્યતણું ... ો કેમ પરિણામ?

...ુ અનીતિ કરવા તરફ પ્રેરાશે તો ધર્મી
નહિ કહીએ. જેમ એક બાળકને પેંડો આપી કોઈ માણ
સોનાની કડલી કાઢી લે અને બાળક તે પેંડાથી રાજી થા
એટલે તેણે ધર્મ કર્યો એમ નહિ કહીએ, તેવું જ આ દાનનું છે.

બીજી બાજુ પેલા માણસે પ્રમાણિક ધંધો કર્યો અને
કંઈ ન બચાવ્યું જેથી દાન ન આપી શક્યો. મતલબ કે;
સમાજમાંથી ખોટી રીતે લીધું નહિ તો પછી આપવાનું
રહેતું જ નથી. આવા માણસને આપણે સાચો ધર્મી
કહી શકીશું.

તેવી જ રીતે એક માણસને લૉટરી લાગી એટલે
જનતા તેને તરત જ પુણ્યશાળી કહી દેશે. સૌના ખિસ્સામાંથ...
કાઢી એકને પચાસ આપ્યા. એમાં પુણ્યની વાત ક...
રહી? છતાંય માની લો કે પુણ્યથી મળ્યા તો પણ
આધાર તો પૈસા મળ્યા પછી તે વ્યક્તિની સ્થિતિ
... પહેલાં તેનામાં જે સદાચાર હતા, સંયમ હ...
...ક્તિ હતી તે બધું પૈસા આવ્યા પછી ચાલ્યું ગયું અ...
...ંદ તથા ભોગ વધ્યા તો આપણે તેને શું કહીશું?

મદ વધે વિકારો વધે, ઘટે ગુણ અને જ્ઞાન
તે ધન પુણ્યતણું ... તો કેમ પરિણામ?

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

તેમ મનમાં કોઈ પણ [illegible]

તમને શત્રુ માનો. પણ તમારો કોઈ શત્રુ નથી. સૌ
ગામમાં તમારા પાડોશીઓને જઈને સુણાવો: "હું તમ
સૌનો પરમ મિત્ર છું મારો કોઈ દુશ્મન નથી. મારે કોઈ
સાથે લગારે વેર નથી. ભૂલે ચૂકે પણ મારી ક્રિયાને
આપે મને વિરોધી ગણ્યો હોય તો હું તે અપરાધ
ક્ષમા માગું છું. આમ નાના મોટા સર્વ જીવોને તમ
હૃદયના ગદ્ગદ અવાજે પ્રાર્થના કરો:—

खामेमि सव्वे जीवे सव्वे जीवा वि खमंतु मे।
मित्ती मे सव्वभूएसु वेरं मज्झं न केणई॥

જૈનસૂત્રોની વારંવારની એ શીખ છે કે; "સં
મોટામાં મોટો આનંદ આપણા ઊંડા હૃદયનું સમા
છે." આવું સાચું સમાધાન એકેએક પ્રાણીના દિલની
પહોંચવાથી જ મળી શકે. આજે સંવત્સરીના દિ
મુખ્યપણે એ જ કરવાનું છે.

જૈનસૂત્રોમાં સંઘશક્તિને સર્વોપરી ગણવામાં આ
છે. આથી સામાજિક જીવન એ જૈનોનો મહામંત્ર
આમ જૈન એટલે સત્યાગ્રહી વીર. અન્યાયનો સામ
કરનાર મહારથી. એને તો ડગલે ને પગલે સં

[illegible]

તેમ મનમાં કોઈ પણ ... ન ... હો. [illegible]
તમને શત્રુ માને, પણ તમારો કોઈ શત્રુ નથી. સૌ
ગલીઓમાં તમારા પાડોશીઓને જઈને સુણાવો: "હું તમ
સૌનો પરમ મિત્ર છું મારો કોઈ દુશ્મન નથી. મારે કોઈ
સાથે લગારે વેર નથી. ભૂલે ચૂકે પણ મારી ક્રિયાને
કારણે મને વિરોધી ગણ્યો હોય તો હું તે અપરાધ
ક્ષમા માગું છું. આમ નાના મોટા સર્વ જીવોને તમ
હૃદયના ગદગદ અવાજે પ્રાર્થના કરો:—

खामेमि सव्वे जीवे सव्वे जीवा वि खमंतु मे।
मित्ती मे सव्वभूएसु वेरं मज्झं न केणई॥

જૈનસૂત્રોની વારંવારની એ શીખ છે કે; "સં
મોટામાં મોટો આનંદ આપણા ઊંડા હૃદયનું સમા
છે." આવું સાચું સમાધાન એકેએક પ્રાણીના દિલની
પહોંચવાથી જ મળી શકે. આજે સંવત્સરીના દિ
મુખ્યપણે એ જ કરવાનું છે.

જૈનસૂત્રોમાં સંઘશક્તિને સર્વોપરી ગણવામાં
છે. આથી સામાજિક જીવન એ જૈનોનો મહામંત્ર
આમ જૈન એટલે સત્યાગ્રહી વીર. અન્યાયનો સામ
કરનાર મહારથી. એને તો ડગલે ને પગલે સ